

TÜRK SOSYAL BİLİMLER DERNEĞİ

Çalışma Grubu

İKİ YILIN ARDINDAN

SOMA MADEN FACİASI

RAPORU

(NİSAN 2016)

**Türk Sosyal
Bilimler Derneği**

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I. HUKUKUN TOPLUMSALLIĞI

1.1. Hukukun Tüm Toplum için Ortak İyiyi Geliştirme Yükümlülüğü Vardır

1.2. Hukuk, “Nasıl” Sorusu Yerine “Neden” Sorusunu Kullanmalıdır

II. MADEN İŞÇİLİĞİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE SOMA’DA İŞÇİLEŞME SÜRECİ

2. 1. “Soma Faciası”na Neden Olan Makro Süreçler: Özelleştirme, Metalaşma ve Piyasalaştırma

2.2. İşçileşme, Mülksüzleşme ve Dayıbaşılık

III. MADENLERDE EMEK REJİMİ VE SOMA A.Ş.

3.1. “Soma Faciası”nı Madenlerdeki Emek Rejimi İçinde Açıklamak

3.2. Emek Rejiminin Yaşamsal Baskı Unsurları

Üretim Zorlaması

Dayıbaşılık, Çalışma Saatleri ve Çalışma Koşulları

**Yönetim Zihniyeti: “Bir dakikanın 60 saniyesini Verimli Kılmak”,
“Hadi Hadi Yaklaşımı”**

IV. SOMA A.Ş.’DE İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ

4.1. “Soma Faciası”nda Üçlü İttifak: “İşçi Sağlığı ya da Daha Fazla Kar”

4.2. Eski Teknoloji ve Fiziksel Koşullar

4.3. Sistemli İhmal ve Denetimsizlik

SONUÇ

GİRİŞ

Soma'da Türkiye emek ve çalışma yaşamı tarihinin en büyük iş cinayeti ve işçi katliamı yaşanmıştır. Ancak iki yıldır süren hukuk sürecinde hakim anlayış olarak facianın bir “doğal felaket” gibi ele alındığı görülmektedir. Doğal felaketlerin incelenmesi süreci o anın belirli parametrelerle açıklanmasına indirgenebilir. Oysa ki Soma maden faciası bir doğal felaket değil bir sosyal felakettir. Sosyal felaketler ise, o faciayı yalnızca anın belirli parametreleriyle değil, içinde gömülü olduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal ilişkiler ve süreçler içerisinde anlamlandırmayı gerektirir.

Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) yönetim kurulunun görevlendirdiği çalışma grubu olarak sorumluluğumuz facianın doğallaştırılması karşısında onun toplumsal niteliğini ve siyasal uygulama ve eğilimlerle ilişkisini ortaya koymaktır. Bu yalnız sosyal bilimcilerin değil, tüm toplum için ortak iyiyi araştırma ve geliştirme yükümlülüğü bulunan hukuk disiplini için de geçerlidir. Büyük bir facianın ardından bu faciaya yol açan hukuki sosyal ilişkiler zeminini araştırmak, hukukun anayasal bir görevi ve sorumluluğudur.

TSBD çalışma grubu olarak sorumluluğumuz, facianın sosyal niteliğini ortaya çıkaran “Neden” sorusunu, facianın doğallaştırılması sürecinde hakim olan “Nasıl” sorusundan önce sormaktır.

TSBD çalışma grubu olarak sosyal faciayı bir toplumsal iyi bakış açısıyla ve neden sorusuyla kavramaya çalıştığımızda, geçtiğimiz iki yılda belirgin olan hukuk yaklaşımındaki beş problemlili alanı ortaya koymak gerekmektedir.

Birinci olarak, söz konusu hukuk yaklaşımında facianın bir işyerinde gerçekleşmesi dolayısıyla, salt o işyerinin sahibi olan işverenin sorumlu olduğu gibi bir eğilim öne çıkmaktadır. Bu kabul edilemez. Katliam toplumsal üretim ilişkileri bakımından nesnel ve yapısal bir eğilimin, bir işyeri nezdinde vücut bulmuş halidir. Dolayısıyla, Soma maden faciası üretim noktası ve emek piyasası açısından, genelleşmiş kapitalist ilişkilerin, özel teknik koşullar ile birleşmesinin bir ürünü olarak açığa çıkmış yapısal ve genel bir “olay”dır. Bu saptama dolayısıyla, özel teknik koşulların açığa çıktığı işlik ile mülkiyet ilişkisi bağı bulunan tekil işverenin sorumluluğu ortadan kaldırılamaz. Bununla birlikte, görünüşte kazaya neden olan özel teknik koşullar, sadece o işlikte ve sadece katliamın gerçekleştiği gün (13 Mayıs 2014) meydana gelmiş olan kimi olgular olarak da değerlendirilemez.

Bu özel teknik koşullar, içerisinde gerçekleştiği ve işlik ölçeğini de aşan makro, mezo ve mikro etmenlerin bir ürünüdür. Makro düzey, artık-değer artırımı odaklı kapitalist

Üretim, aşırı kâr hırsı, emek-sermaye çelişki ve sınıf ilişkileri alanını tarif eder. Mezo düzey, enerji, sosyal yardım, özelleştirme, taşeronlaşma politikalarıdır. Mikro düzey ise, hizmet alım sözleşmesine dayalı üretim, dayıbaşı sistemi, kömür çıkarma tekniği, üretim zorlaması, üretimin düzenlenişi, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri, yasa ihlalleri, denetim eksiklikleri, işgücünün nitelik düzeyi, sendikal süreçleri kapsar. Soma faciası bu farklı düzeylere ait; ancak birbirini hem koşullayan hem de birbiriyle içiçe geçmiş yapısal etmenlerin etkisi altında gerçekleşmiştir. Bu nedenle, faciaya görünüşte neden olan özel teknik koşulların her biri, arkasında sözü edilen yapısal düzeylere ilişkin nedensellikler barındırmaktadır. Önemli olan bu nedensellikler ile özel teknik koşullar arasındaki bağlantıyı yakalamak ve kurabilmektir. Aksi halde, facianın *neden* değil, nasıl olduğuna odaklanılmış olur ki, bu da yapısal süreçlerden bağımsız ve ilişkisiz özel teknik koşullar alanının içerisine hapsolmek anlamına gelir.

İkinci olarak, Soma faciasını bir “iş kazası” olarak görmenin uygun olmadığını vurgulamak gerekir. “İş kazası” kavramı, işyerinde işçinin karşı karşıya kaldığı istenmeyen, beklenmeyen ve/veya şanssızlık sonucu meydana gelen olaylar olarak düşünülür. “İş kazası”na şanssızlık sonucu meydana gelme anlamı içkindir. Bu kavramda yeterince açık olmayan ise “şans”ın da toplumsal olarak üretilen, sınıfsal bir nitelik taşıdığıdır. Diğer bir deyişle, üretim sürecindeki yeriniz, iş kazasına maruz kalma “şans”ınızı da doğrudan belirler.

İş kazalarını inceleyen yaklaşımlar içinde endüstriyel psikoloji, işçinin bireysel özelliklerini (yaş, cinsiyet, yorgunluk, dikkatsizlik, asabiyet ve kazaya yatkınlık gibi) ve işçinin sosyal ve psikolojik çevresini (arkadaşlıkları, aile yaşamı ve alışkanlıkları gibi) iş kazalarının ardındaki temel nedenler olarak görür. İş kazalarına ekonomist yaklaşımda ise, iş kazalarına karşı yasal düzenlemeler, iş kazası riski fazla olan işler için farklılaştırılmış ücret sistemi gibi konulara ağırlık verilmektedir. Endüstriyel psikoloji ve ekonomist yaklaşımların her ikisi de işçiyi birey olarak analizlerinin merkezine almaktadırlar. Oysa iş kazaları, yorgunlukları, asabiyetleri, yetenekleri ve iş kazasıyla karşı karşıya kalma riskleri ile birlikte bireysel işçi tepkileri üzerinden açıklanamaz. İş kazası, işçiyi çalıştığı işyerinde üretilen ve yeniden üretilen toplumsal ilişkilerden soyutlayarak anlaşılabilir. İşçi, iş kazası tehlikesine kolektif emeğin bir parçası olarak maruz kalır.

Söz konusu hukuk yaklaşımı, faciayı teknik bir “iş kazası” olarak ele alırken onu şeyleştirir. Bu şeyleştirme süreci, Soma maden faciasını Türkiye kapitalizmine ve parçası olduğu küresel ekonomiye dışsal bir nesneymiş gibi anlama ve anlamlandırma

tehdidi taşımaktadır. Fakat facia kapitalist sisteme içkindir ve ancak emek ve sermaye sınıflarının göreceli güçleri ve sermaye birikim rejimleri içinde anlaşılabilir.

Üçüncü olarak, facianın hukuki açıdan ele alınış biçimi, faciaya neden olan etkileri parçalı ve birbirinden ayrı olarak ele aldığı ölçüde sorunlu hale gelmektedir. Üretim zorlaması, taşeronlaşma, yasal ihlalleri, düşük ücretler, ağır çalışma koşulları, sosyal hak kayıpları, sosyal güvencesizlik, denetim ve işçi sağlığı ve iş güvenliği eksiklikleri ve ihmalleri gibi boyutlar, hukuksal süreçlerde parçalı olarak ele alınmaktadır. Oysa ki, tüm bu boyutlar ayrı ayrı değil; bir bütünün bileşenleri olarak değerlendirilmelidir.

Dördüncü olarak, facia “biricik” bir olay gibi ele alınmaktadır. Bu facianın benzerlerini yaratabilecek genel politika ve eğilimler görünmemektedir. Oysa Soma faciasına dair bir analiz tam da bu noktalara odaklanmalı ve buradan hareketle ilerlemelidir.

Beşinci olarak, olaydaki “işçi hatası”na odaklanılmaktadır. Oysa ki, kendi ritmini insanların gündelik hayatına ve biyolojik ritmine dayatan kapitalist üretim (ve bu olaydaki üretim zorlaması) hızlandığı ölçüde toplumsal üretim sürecinin sınırları görünür hale gelir. “İş kazaları” da bu ilişki içerisinde, kapitalizmin biyolojik sınırları olarak yeniden karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla insan, emek gücüne indirgenerek, üretim maliyetlerini düşürmek ve verimi arttırmak anlamında ve elbette üretimi sürdürmek için en belirleyici kaynaklardan sadece biri haline gelir. İşveren, konu maliyetleri düşürmeye gelince hem rekabet baskısı altında ayakta kalmak hem de yasalarca imkân verilen bu sistemin kanatları altında insan hayatını da muhasebeleştirme konusunda riske girmekte bir beis görmeyebilir.

Tüm bu noktalardan hareketle, bu rapor Soma maden faciasını tarihsel sosyal, iktisadi ve siyasi yapı ve süreçler içerisinde yeniden düşünmek gerektiğinin altını çizmeyi amaçlamaktadır.

Bu raporun hazırlanma sürecindeki yöntem bugüne kadar hazırlanan raporların gözden geçirilmesine, hukuk sürecinde ortaya çıkan dokümanların incelenmesine, duruşmaların takip edilmesine ve doğrudan sahada gerçekleştirilen görüşme ve gözlemlere dayanmaktadır.

Rapor dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, “Hukukun Toplumsallığı”, büyük sosyal felaketlere tekabül eden sosyal olayların hukuksal değerlendirme sürecine farklı bir hukuk yorumu getirmeyi amaçlamaktadır. İkinci bölüm, “Maden İşçiliğinin Ekonomi Politikası ve Soma’da İşçileşme Süreci”, Soma faciasının toplumsal, siyasi ve ekonomik boyutlarının makro analizini gerçekleştirmeye odaklanmıştır. Üçüncü bölüm, “Madenlerde Emek Rejimi ve Soma A.Ş.”, Soma faciasını madenlerdeki emek rejimi içinde açıklamayı hedeflemektedir. Ve son bölüm, “Soma A.Ş.’de İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği”, faciadaki işçi

sağlığına y6nelik tehdit ve ihmalleri “iřđi sağlığı ya da daha fazla kar” sorusu etrafında 6z6mlenmeye çalışmaktadır.

T6rk Sosyal Bilimler Derneği alıřma Grubu

I. HUKUKUN TOPLUMSALLIĞI

Ali Murat Özdemir*

Büyük sosyal felaketslere tekabül eden sosyal olayların hukuksal değerslendirilme süreçleri farklı bir hukuk yorumunu gerektirir. Öncelikle, belirtmek gerekir ki, hukukun düzenleyici tedbirleri, günlük yaşamın istikrar içerisinde sürdürdüğü önvaryayımına dayalı olarak tasarlanırlar. Olağan durumlarda hukuk normu somut hukuki olaya tatbik edilir. Bu süreçte hukuk kurallarının yorumunda içtihatla perçinlenen bir süreklilik esastır. Oysa ki, büyük sosyal felaketslere karşılık gelen sosyal olaylar bu kavrayış içinde bir hukuksal değerslendirmeye tabi olamazlar.

Büyük sosyal felaketslere karşılık gelen sosyal olaylar için hukuksal değerslendirilme süreçleri farklı bir hukuk yorumunu gerektirir. Hukukta yorum hiçbir zaman sadece hukuk normlarını oluşturan kavramların soyut bilgisi değildir. Onu geliştirebilmek için normların, normlardaki dönüşümün bilgisi yetmez; normlar tarafından düzenlenen ilişkilerin bilgisine de gerek vardır. Hukuk kendisine vücut veren normatif bünyenin dışında kendi düzenleme nesnesi olan ilişkilerle birlikte var olur ve dönüşür.

1.1. Hukukun Tüm Toplum için Ortak İyiyi Geliştirme Yükümlülüğü Vardır

Hukuk büyük felaketsleri toplumsal bilgi birikimini ve farklılığı artırma, dolayısıyla toplumsal huzuru koruma ve beklenmedik sıkıntının bir daha vuku bulmamasını önleme gayesiyle ele almak durumundadır. Olağanüstü durumlarda, hukukun tüm toplum için ortak iyiyi araştırma ve geliştirme yükümlülüğü vardır. Bu yükümlülük, anayasal yetki ve görev ile tanımlanmaktadır. “Türk Milleti Adına Karar Verme”, anayasal yetki ve görevi ile tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, bu anayasal yetki ve görev, hukuku hepimiz için ortak iyiyi araştırma ve geliştirme yükümlülüğü altına sokmaktadır.

Toplumsal felaketslerin hukuksal değerslendirilmesi sürecinde, hukuk normlarını verili (sanki ele alınan felaket için yazılmış gibi) kabul ederek onları –soğukkanlılıkla- basit bir tazminat meselesi olarak tanımlanan hukuki vakaya tatbik etme uğraşına girmek yerine,

* □ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi

felakete yol açan geniş bir hukuki-sosyal ilişkiler zeminini araştırmak (siyasi-ideolojik davranış değil) “Türk Milleti Adına Karar Verme” iktidarından kaynaklanan anayasal bir görev ve sorumluluktur.

1.2. Hukuk, “Nasıl” Sorusu Yerine “Neden” Sorusunu Kullanmalıdır

Felakete yol açan ilişkiler zincirinin hukuksal analize dâhil edilmesi keyfi bir tercih değil, anayasal bir zorunluluktur. Bu zorunluluk bir kez tanındıkça hukuki vakıyı geniş bir şekilde ele alan hukukçunun, (sıradan kazalar için düzenleme yapan normları kullanırken sorduğu) “Nasıl” sorusu yerine “Neden” sorusunu kullanması gerekecektir.

Felaketzedelerin menfaati ancak “Neden” sorusu ile olaya yaklaşabilen hukuk adamları tarafından korunabilecektir. Ancak “Neden” sorusu, gösterdiği kadarı değil, daha çoğunu örten gizemli/büyülü ilke ve kurallar denizine bakmaktan şehlalaşan gözlerin önüne çekilen perdeyi sıyrıp bir kenarda toplayabilir, dolayısıyla hukukun felaket mağduru topluma el uzatma kapasitesini artırabilir.

“Neden” sorusuna bir kez yanıt verildiğinde, tespit edilen bu nedenin bir daha benzer şekilde etki üreterek, yeni bir felakete yol açmasını engellemek anayasal-toplumsal sorumluluk icabıdır. Hukuk hepimiz için ortak iyiyi arayan bir uğraş ise sonucun böyle olması kaçınılmazdır.

II.

MADEN İŞÇİLİĞİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE SOMA'DA İŞÇİLEŞME SÜRECİ

*Galip Yalman**
*Çoşku Çelik***

Soma faciası, ocağın projesi veya tekil işverenin güvenlik zafiyetiyle sınırlı ele alınmaması gereken, salt teknik ve bireysel değil toplumsal, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla ele alınması gereken bir “olay” olduğu ölçüde, facianın esas sebebi sayılabilecek üretim zorlamasını ve taşeronlaşmayı beraberinde getiren makro süreçlerin bütüncül bir analizi elzemdir.

Özel teknik koşulların alanının, bir diğer anlatımla, olayın “nasıl” olduğunun ötesine açılabilmesi için, sözü edilen makro düzeyin belirginleştirilmesi gerekir. Kapitalizmin temel işleyiş mantığının itici/sürükleyici gücü, makro ölçekteki sermaye birikim yasalarının eşitsiz ilişkiler bağlamında farklı mekânların avantajlarını kullanmak üzere, farklı yerel dinamiklerle eklemlenme başarısıdır. Bu amaç, yerellere özgü bazı deneyimler yaratırken aynı zamanda çeşitli ölçeklerin hiyerarşisine bağlı farklı ilişki biçimlerinin açığa da neden olabilmektedir. Böylelikle, sıçrama, temerküz, yoğunlaşma eğilimleri, birikimi soyut düzlemde görünür kılarken, olgusal düzeyde ise yerel özgünlüklerin birikimi hızlandıran ve birikimin işleyişini çeşitlendiren pek çok iç içe geçmiş yapısı belirir.

Soma faciasının en doğrudan sebebi, genel olarak enerji sektöründe, özel olarak elektrik ve kömür endüstrilerinde yaşanan ve özelleştirme, metalaşma, piyasalaştırma ekseninde gerçekleşen neoliberal dönüşümdür. Dolayısıyla, facianın gerçek sebeplerinin anlaşılması için madenlerdeki güvencesiz çalışma koşullarının temel sebepleri sayılabilecek iki temel, makro, dönüşüm alanına bakılmalıdır: enerji ve tarım. Diğer yandan, soma faciasının diğer bir sebebi mülksüzleşme ve işçileşme süreçleridir. Madenlerdeki ölümcül sonuçları olabilen güvencesiz çalışma koşullarına razı olacak düzeyde bir yoksullaşmayı getirdiği ölçüde, tarımda neoliberal dönüşümün bir parçası olan mülksüzleşme ve işçileşme süreçlerinin de hesaba katılması gerekmektedir.

* Doç., Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

** Araş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

2.1. “Soma Faciası”na Neden Olan Makro Süreçler: Özelleştirme, Metalaşma ve Piyasalaştırma

Soma faciasının arkasındaki en önemli dinamik, genel olarak enerji alanında, özel olarak kömür sektöründe 1990’lı yıllar itibariyle başlayıp, 2000’li yıllarda ivme kazanan özelleştirme sürecidir. Özellikle elektrik sektöründe tecrübe edilen özelleştirilme, serbestleştirme ve piyasalaştırmanın kömür endüstrisindeki dönüşümü doğrudan etkilemiştir. Bu süreçte, elektrik bir kamu hizmeti olmaktan çıkarılıp sermaye birikimi için verimli bir alan haline gelmiştir. Öte yandan, elektrik sektöründeki söz konusu dönüşüme, enerjide dışa bağımlılığı azaltma hedefleri kapsamında kömür ile işletilen termik santrallere yönelik eşlik etmiştir.

Yerli kömüre dayalı elektrik üretimiyle enerjide dışa bağımlılık sorununu çözme hedefi ilk bakışta olumlu bir hedef gibi görülebilir. Ancak bu hedef, sermayedarlar için kar elde etme alanına dönüşmüş olan elektrik sektörünün kömür madenlerindeki üretim ilişkilerinde işçiler üzerinde yaratacağı yaşamsal baskıyı göz ardı ettiği ölçüde yetersiz ve verimsizdir. Elektrik ve kömür sektörlerindeki dönüşümün madenlerdeki üretim ilişkileri üzerindeki etkilerini ve bunun Soma’daki yansımalarını açıkça görebilmek için, kömür üretiminin Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) tarafından yapıldığı dönem ile 2000’li yıllarda özelleştirmelerin hız kazandığı dönem arasında bir karşılaştırma yapmak gerekmektedir.

TKİ’nin kuruluşunu takip eden 10 yılda, Soma’da kömür üretimi hızla artmaya başlamıştır (Bu dönemde yıllık 1 milyon ton seviyesine ulaşmıştır).¹ Üretimdeki artışa karşın, açık ocak madencilik sisteminin tercih edilmesinin de etkisiyle bu 10 yıllık süreçte ölümlü kaza sayısı oldukça azdır (TKİ devralmadan önce on yılda, 1947-1956 arası, 45 işçi ölürken 1957-1966 arası 19 işçi ölmüştür). Ocakların yine TKİ tarafından işletildiği ve açık ocak sisteminin tercih edildiği 1966-1982 yılları arasında da havzada kömür üretimi yıllık ortalama 1-2 milyon ton arasında seyretmiş olup bu dönemde kömür üretimini kurumun kendi personeli yapmıştır.

Havza’da üretim ilişkilerinin dönüşümünün temellerinin, dünyada neoliberal dönüşümün de temellerinin atıldığı 1970’li yılların petrol kriziyle ilişkili olduğu görülmektedir. Enerji arz güvenliği kavramı, Türkiye’de 1970’li yıllarda elektrik üretiminde ithal petrol kullanımının yoğun kullanımıyla gündeme gelmiş, 1973 sonrası petrol

¹ Bu bölümde, yıllara bağlı üretilen kömür miktarları ve yaşamını yitiren işçi sayılarına dair rakamlar, Dr. Nejat Tamzok’un Enerji Günlüğü’nde Haziran-Temmuz 2014 tarihlerinde, “Soma: Bir Facianın Tarihçesi” başlıklı yazı dizisinde sunduğu verilerden elde edilmiştir. http://www.enerjigunlugu.net/yazi-dizisi:-soma-bir-facianin-tarihcesi_9187.html#.VwS-0pyLSM8

fiyatlarındaki artışın yarattığı enerji bunalımı ise yerli kömür rezervlerinin kullanımı ile aşılmıştır. 1978 yılında 2172 sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun ile özel sektöre ait 79 linyit sahası TKİ'ye devredilmiş, bu kapsamda 1979 yılında da Eynez Bölgesi'ndeki ocaklar devredilmiştir. Yine 1970'li yıllarda projelendirilen B Santrali'nin üniteleri de 1980'li yıllarda devreye konmuştur. Projede planlanan, havzada elektrik enerjisi üretiminde, sanayide ve ısınmada kullanılmak üzere yılda 12-13 milyon ton kömür üretilmesidir.

TKİ, Genel Havza Planlaması'nı yapıp Eynez Bölgesini de içerecek biçimde üç üretim bölgesinde kömür üretim projeleri hazırlamış ve Havza'da projelerin yürütülebilmesi için Soma üretim bölgesini Garp Linyit İşletmeleri'nden ayırıp Ege Linyit İşletmeleri'ne bağlayarak ayrı bir üretim bölgesine dönüştürmüştür. Sonuçta 1982 öncesinde 2 milyon tonun altında seyreden üretim 1993 yılında 10 milyon ton düzeyini geçip, 1999'da 13 milyon tonla en yüksek rakama ulaşmıştır. Ancak kritik bir nokta, bu dönemde yoğunlukla açık ocak madenciliğinin uygulanmasının sonucu olarak, TKİ döneminde havzada kömür üretiminde bu denli yoğun artışın üretimde bir baskı olarak tecrübe edilmemesi ve dolayısıyla ölümlü kaza oranının oldukça düşük olmasıdır. 1982-2004 yılları arasında yılda 2 milyon ton düzeyinden 12-13 milyon tona kadar yükseldiği bu dönemde TKİ ocaklarında yaşamını yitiren işçi sayısı 26 olmuştur.²

Her ne kadar kömür üretiminin özel sektöre transferi 2000'li yıllarda gerçekleşse de 1980'li yıllar itibariyle Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin verimsizliği, serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve özelleştirme tartışmalarının gündemine aldığı sektörlerden biri de kömürdür. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda santrallerin özelleştirilmesi için muhtelif girişimler olmuş ancak sonuçsuz kalmıştır. Diğer sektörlerde de olduğu gibi, 1990'lı yıllar Türkiye'de özelleştirmelerin yoğun olarak tartışıldığı, kamu yatırımlarının sınırlandırıldığı bir dönem olsa da neoliberalizmin 2000'li yıllarda kurumsal nitelik kazanmasına kadar kömür üretiminde de süreç sonuçlanamamıştır. Nitekim TKİ'nin Soma'daki kömür üretimini özel sektöre yaptırması 2004 yılında başlamıştır.

2000'li yıllar, bir yandan ülke ekonomisinin büyüme eğiliminde olduğu ve dolayısıyla enerji ihtiyacının yoğun olduğu diğer yandan ithal enerjinin pahalıya geldiği yıllar olduğundan ülkenin yararlanılabilir sınırlı enerji potansiyelinden biri olan kömür üretiminin arttırılması ihtiyacı gündeme gelmiştir. Ancak üretimin maliyetli olması, bu alanda yatırım yapmaya gönüllü şirket sayısını sınırlandırmaktadır.

² Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

Bu yüzden de kömür üretiminin teşvik edilmesinin yolu üretimin kamu tarafından özel sektöre yaptırılmasıyla mümkün olacaktır. Böylece TKİ Soma'daki kömür sahalarını hizmet alımı veya rödovans yöntemleri ile özel şirketlere ihale etmiştir. TKİ'nin 2004'te 8,5 milyon ton olan kömür üretimi 2012'de 2,9 milyon tona gerilerken, aynı dönemde özel firmaların üretimi 58 bin tondan 11,7 milyon tona yükselmiştir.³ Dahası, bu artış çoğunlukla yer altı üretimindeki artışla gerçekleşmiştir. Yer altı üretimi 2004'te 300 bin tonken, 2005'te özel firmalarla 2 milyon tonu geçmiştir. Bu rakamlar, 2006'da 4 milyon ton, 2009'da, 2012'de ise 10 milyon tonu aşmış 2013'te 11,7 milyon tona ulaşmıştır.⁴

2000'li yıllarda, özel firmaların üretimindeki artışın, TKİ dönemindeki artıştan niteliksel olarak ciddi bir farkı vardır: bu dönemde üretim yer altında ve emek yoğun üretim biçimiyle artırılmıştır. Dolayısıyla, 2000'li yılları madenlerde istihdamın da arttığı bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. TKİ, emek yoğun olmayan açık ocak sistemini uygulayarak 2000 yılında 4 bin çalışanla 13 milyon ton üretim yaparken, özel firmalar 2013 yılında 15 bin çalışanla 12 milyon ton üretim yapmıştır. Bu durum, ceza davası sanıklarından Can Gürkan'ın da sıkça kullandığı, bölgede "istihdam yaratma" söylemiyle meşrulaştırılmaya çalışılsa da aynı sürece tekabül eden tarımda mülksüzleşme süreçleri ve yaratılan istihdamın güvencesiz niteliği göz ardı edildiği ölçüde sorunlu bir iddiadır.

Soma'da kömür üretiminin bu denli arttığı bu dönemde, facianın yaşandığı ocakta daha da kritik bir durum söz konusudur. Bu ocağın hazırlık ve başlangıç yatırımlarını yapan TKİ, 2006'da ocaktaki kömür üretimini özel bir firmaya devretmiştir. Sahayı alan firma, 2006'da 50 bin ton, 2007'de 270 bin ton, 2008'de 230 bin ton ve 2009'da 300 bin ton üretmiş, 2009 yılında yüksek yangın riski nedeniyle ocağı terk etmiş, ocak TKİ onayıyla Soma A.Ş.'ye devredilmiştir. Soma A.Ş. ise, 2010 yılı itibarıyla, bir önceki şirketin yüksek yangın riski nedeniyle üretimi bıraktığı ocakta, 2009 yılındakinin yaklaşık 10 katı kömür üretmiştir. Üretim, 2010'da 2,6 milyon ton; 2012'de 3,8 milyon ton, 2013'te 3,6 milyon ton olarak artış göstermiştir. Yangın riski belirtilmesine karşın üretimde gerçekleşen bu artışın söz konusu şirketin kar hırsıyla kuşkusuz yakından ilişkisi vardır. Ancak, bu noktada sorgulanması gereken daha geniş anlamda kömür üretiminin özel sektöre devredilme koşullarıdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kömür üretiminde özelleştirme, üretimin özel sektöre ihalesi şeklinde rödovans veya hizmet alım sözleşmeleri yoluyla olmaktadır. Rödovans

³ "Soma: Bir Facianın Tarihçesi" http://www.enerjigunlugu.net/yazi-dizisi:-soma-bir-facianin-tarihcesi_9187.html#.VwS-0pyLSM8

⁴ A.g.e.

sözleşmesinde TKİ, maden işletmesini piyasaya satılacak ton başına kömür için kendisine en yüksek rödovans ödemesini taahhüt eden firmaya devretmektedir. Alım garantili rödovans olarak da tanımlanabilen hizmet alım sözleşmesinde ise üretim, ton başına en düşük satış fiyatı taahhüt eden firmaya devredilmektedir. TKİ de sözleşmede belirlenen fiyat üzerinden kömürü satın almaktadır.

Kamuya ait maden işletmelerinde üretimin bu yollarla özel sektöre devrinin Soma faciasının esas sebebi olduğu iddiası birçok yönüyle haklı bir iddiadır. Bir yandan devlet, kömürün tek müşterisi olarak sermayeye alım ve fiyat garantisi sunarak sektörü yatırımcılar için cazip bir hale getirirken diğer yandan kar etmenin yolu kömürü ucuza getirmek olduğu ölçüde sermayenin üretim maliyetini düşürmek adına muhtelif güvenlik önlemlerinden ve/ya yeni teknolojilere yapabileceği yatırımlardan feragat etmesinin önünü açmaktadır. Ayrıca bu durum şüphesiz, TKİ için, kömürü kendi imkanlarıyla üretmesinden daha az maliyetlidir. Ancak, TKİ'nin üretilen kömürü satın almayı garanti etmesi, şirketlerin sözleşmede taahhüt ettiği miktarların çok üstünde üretim yapmasına yol açmakta, bu da zaten emek yoğun üretim tekniklerinin kullanıldığı madenlerde üretim zorlamasını doğrudan etkilemekle kalmamakta, daha fazla ocakta üretimin özel sektöre ihale edilmesine neden olduğu ölçüde dolaylı bir etkide de bulunmaktadır. Boğaziçi Üniversitesi'nin faciaya dair raporunda⁵ bu durum şu şekilde aktarılmaktadır:

“Rödovans sözleşmesinde belirtilen asgari tutarın çok üzerinde miktarlarda üretilen kömür TKİ tarafından sorgusuz sualsiz satın alınmakta, bu durumda ELİ'nin üretimi gerilemekte ve elindeki stoklar artmaktadır. Bu durumda ELİ, üretimin zor şartlarda gerçekleştiği yeraltı maden ocaklarında rödovans ya da hizmet alımı yoluyla üretimi arttırmaya yönelik bir üretim politikası izlemekte ve bu şirketler üzerinde ciddi bir üretim zorlaması oluşturmaktadır. Rödovans sözleşmeleri incelendiğinde bu şirketler vasıtasıyla yapılması planlanan üretimin sözleşmede belirtilen asgari üretim miktarının da çok üzerinde olduğu görülebilir.”

Daha da önemlisi, ilerleyen bölümlerde aktarılacağı gibi, üretimdeki artışa işçi sağlığına ilişkin yatırımlar eşlik etmediği ölçüde üretim emek gücünün zorlanmasıyla arttırılmış ve kamu kurumları tarafından gerekli denetim mekanizmaları devreye konmamış, aksine, fazlaca üretilen kömür TKİ tarafından sorgusuz satın alınmıştır. Bir sonraki alt

⁵ Boğaziçi Soma Dayanışması Soma Raporu, Kasım 2014.

başlıkta tartışılacağı gibi, tarımda neoliberal dönüşümün etkileriyle yoksullaşmış ve madenlere bir nevi mahkum edilmiş olan nüfus da bu koşullarda çalışmayı kabul etmeye mecbur edilmiştir.

2.2. İşçileşme, Mülksüzleşme ve Dayıbaşılık

Yukarıda da belirtildiği üzere, 2000'li yıllarda özel sektörün kömür üretimindeki rolünün artması ve açık ocak madenciliğinin gerileyip emek yoğun üretim biçimi olan yer altı madenciliğine geçişle birlikte Soma havzasında istihdam edilen maden işçisi sayısı neredeyse dört katına çıkmıştır.

Madenlerde üretim zorlaması açısından, bu süreçteki işçi arzının kaynağı kritiktir. Havzada linyit üretiminin biçim değiştirmesi ve yoğunlaşması sürecine, tarımsal dönüşüm de eşlik etmiştir. 2001 krizi sonrası enerji sektöründe yoğunlaşan özelleştirmelerden Soma'nın aldığı payın yanında, havzadaki sınıfsal dönüşümün belirleyici unsurlarından bir diğeri tarımda neoliberal dönüşüme paralel yaşanan mülksüzleşme ve işçileşmedir. Özellikle TEKEL'in özelleştirilmesi, tütünde kota uygulamaları ve tütün üretiminin uluslararası sermayeye devredilmesi bu süreçte etkili olmuştur. Bu bağlamda, TEKEL'in özelleştirilmesiyle linyit üretimindeki artışın eş zamanlılığının, havzada mülksüzleşme veya tarımdan geçimini sağlayamama gibi nedenlerle topraktan kopan, geçimi için emek gücünü ücret karşılığı sermayeye satmaya mecbur bırakılmış nüfustur. Havza'da işkolu çeşitliliği olmadığından, tarımdan geçimini sağlayamayan ailelerin erkek üyeleri için madenlerde çalışmak tek seçenek haline gelmiştir. Diğer yandan, linyit üretiminde Soma'nın yatırımcı açısından cazibesinin artması, Zonguldak, Çorum, Kütahya ve benzeri kömür üretimi yapılan kentlerden Soma'ya artmaya devam eden işçi göçlerini de beraberinde getirmiştir. Gerek civardaki köylerden madene giren gerek diğer madenci kentlerinden göç eden nüfus madenlerde çalışmaya, çoğunlukla ekipler halinde, havzada taşeron olarak da adlandırılan dayıbaşılar aracılığıyla başlamaktadır.

Tarihsel olarak çoğunlukla tütün üretimiyle geçimini sağlayan Havza'daki yerli nüfus için, TEKEL'in özelleştirilmesi ve tütün üretiminde uluslararası sermayenin baskın konuma gelmesiyle küçük üreticinin sözleşmeli tarıma mecbur kalarak bu şirketlerin tahakkümü altına girmesi (ve böylece fiyatları belirleme yetkisinin elinden alınması) geçmişte tütün üreterek geçimini sağlayan ailelerin üretimden çekilmesi ve bu nüfusun erkek üyelerinin madenlerde çalışmaya başlamasında itici faktör olmuştur. 3 Ocak 2002 tarihinde 4733 sayılı Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri

Hakkında Kanun'un kabul edilmesiyle de tütün sektörünün "serbestleşmesi", tütün için destekleme alımlarının kaldırılması ve TEKEL'in varlıklarının satışı olanaklı hale gelmiştir. Bu dönemde, 1994 yılında başlatılan kota uygulaması ile 2002 yılında çıkarılan 4733 sayılı kanunun etkilerinin bir araya gelmesi, o güne dek satış güvencesi devletçe garanti edilen tütün üreticisi çiftçileri, sözleşmeli tarımla uluslararası şirketlerin kontrolüne tabi kılmıştır. Nitekim Soma'da yapılan görüşmelerde de genel eğilimin tam da bu yıllarda, sözleşmeli tarımla elde ettikleri gelirin geçimlerini sağlamaya yetmediği gerekçesiyle çiftçilerin tütünden vazgeçtikleri gözlemlenmiştir. Örneğin, geçmişte ailesiyle tütün üreten bir işçinin ifadesi şu şekildedir: "*Biz o zaman ne madene girmeyi düşündük ne termik santrale. Zaten onların tazminat olarak alacaklarını biz bir üründe alıyorduk. Oraya girmemizin bir anlamı yoktu.*"

Yukarıda vurgulandığı gibi, 2004 yılı itibariyle kömür üretimine özel şirketlerin girmesi ve emek yoğun üretim tekniğinin tercih edilmesiyle Havza'da ciddi bir maden işçisi ihtiyacı doğmuştur. Bu arzın büyük ölçüde tütün üretimiyle artık geçinemeyen köylü nüfustan karşılandığını iddia etmek mümkündür. Dolayısıyla, Somalılar açısından madenlerde çalışmaya başlamak, tarımdaki çözülme ve sektörel çeşitlilik olmayışının getirdiği mağduriyetin yarattığı bir zorunlulukken, bu mağduriyet maliyetini arttırmadan kömür üretimini arttırmak isteyen sermayedar için bir fırsata dönüşmüştür. Öte yandan, çoğunluğu madencilik yaygın olduğu diğer kentlerden Soma'ya göç eden nüfus için de tablo çok farklı değildir. 2000'li yıllarda tarımsal desteklerin sınırlanması veya sanayi tarımının yaygın olduğu bölgelerde tarımsal faaliyette özel şirketlerin söz sahibi olması gibi dönüşümler, farklı bölgelerden, tarımsal faaliyetlerle uğraşan küçük köylünün muhtelif biçimlerde yoksullaşmasını ve işçileşmesini getirmiştir. Benzer süreçleri tecrübe eden Zonguldak, Kütahya, Bartın, Ordu, Giresun gibi kentlerde bu duruma madencilik kültürü unsuru da eklenmiş, bu dönemde Soma'da kömür madenciliği yatırımlarının da artması, bu kentlerdeki aileleri Soma'ya yöneltmiştir. Ancak, gerek Havza'nın köylerindeki nüfusun gerekse bu kentlerden madenlerde çalışmak için Soma'ya göç eden nüfusun madenlerde çalışmaya başlama süreçleri, bireysel karar/tercihten ziyade feodal ilişkilerin yeniden üretimi olarak değerlendirilebilecek bir biçimde, ekipler olarak, dayıbaşılar aracılığıyla olmuştur.

Maden işçileri tarafından taşeron olarak adlandırılan dayıbaşılığın, gerçekten de enformel olarak işleyen bir taşeron sistemi olduğunu iddia etmek mümkündür. Dayıbaşı, ekip başı veya taşeron olarak adlandırılabilen bu kişiler, çoğunlukla deneyimli madencilere olup, öncelikli misyonları akrabalık ve hemşerilik bağları üzerinden ocakları

işleten şirketlere işçi bulmaktır. Bu kişiler, işletmeye sağladıkları ekiple birlikte sigortalı olarak ve ücret karşılığı işe alınıp buna ek olarak şirkete sağladıkları işçi başına da ücret almaktadırlar. Dayıbaşılardan başlangıçta beklenen şirkete işçi sağlaması olsa da bundan daha kritik olan görevleri, sorumlu oldukları ekipteki işçilerin maksimum kapasiteyle çalışmalarını sağlamaktır. Bir diğer anlatımla bu sistem şirketin maksimum kapasiteyle kömür çıkarmasını garanti altına almak için ihtiyaç duyduğu baskı mekanizmasıdır. İşçilerle yapılan görüşmelerde de sık rastlanan bir ifadeye göre, bu kişiler işçilerin başında “*Azrail gibi duran*” şirketin yeraltındaki baskı ve denetimini sağlayan kişilerdir. Görüşme yapılan deneyimli bir maden işçisi, dayıbaşılardan üretim üzerindeki etkisini şu şekilde anlatıyor:

“Kömür işletmelerinde ekipler olarak çalışma mecburiyeti var. Bireysel çalışamazsın. Tamir taramacılar bir ekiptir, pompacılar bir ekiptir, dinamitçiler bir ekiptir, bantçılar bir ekiptir, ayakta çalışanlar bir ekiptir, hazırlıkçılar bir ekiptir, baca sürücüler bir ekiptir. Şimdi bu ekiplerin hepsinin başında taşeron vardır. Doğal olarak onları denetim altına alacak ve aynı zamanda da sermayenin, yani esas ana patronların oradaki üretimi hızlandıracak mekanizmalara ihtiyacı var. Yani onlar olmasa, iddiayla söylüyorum bugün birçok ocakta bir vardiyada 7 bin ton kömür çıkıyor, bu 5 bin tona düşer. Üç vardiya düşün, günde 6 bin ton daha fazla kömürü bu yukarıdan kurdukları baskı ve denetim sayesinde elde ediyorlar.”

Sonuç olarak, enerji ve tarım alanlarındaki neoliberal dönüşüm, havzada işçileşme süreçleri ve süreçlerde hemşerilik ve benzeri enformel ağların bir baskı aracı olarak kullanımı madenlerdeki baskıcı emek rejimini ve işçi sağlığı ve iş güvenliği eksiklik ve zaafalarını tetikleyen faktörler olmuştur. Bu süreçte, devlet hem kömür madenciliği gibi uzmanlık gerektiren, riskli bir iş kolunda üretimi, kar maksimizasyonunu ön planda tutan özel şirketlere devrettiği için hem de üretim üzerindeki denetiminin eksikliği dolayısıyla sorumludur. Ayrıca, bu süreçte yetkili sendika da dayıbaşları ve şirket yönetimleriyle kurdukları enformel ilişkilerle işçiler üzerindeki baskıyı örgütlemişlerdir.

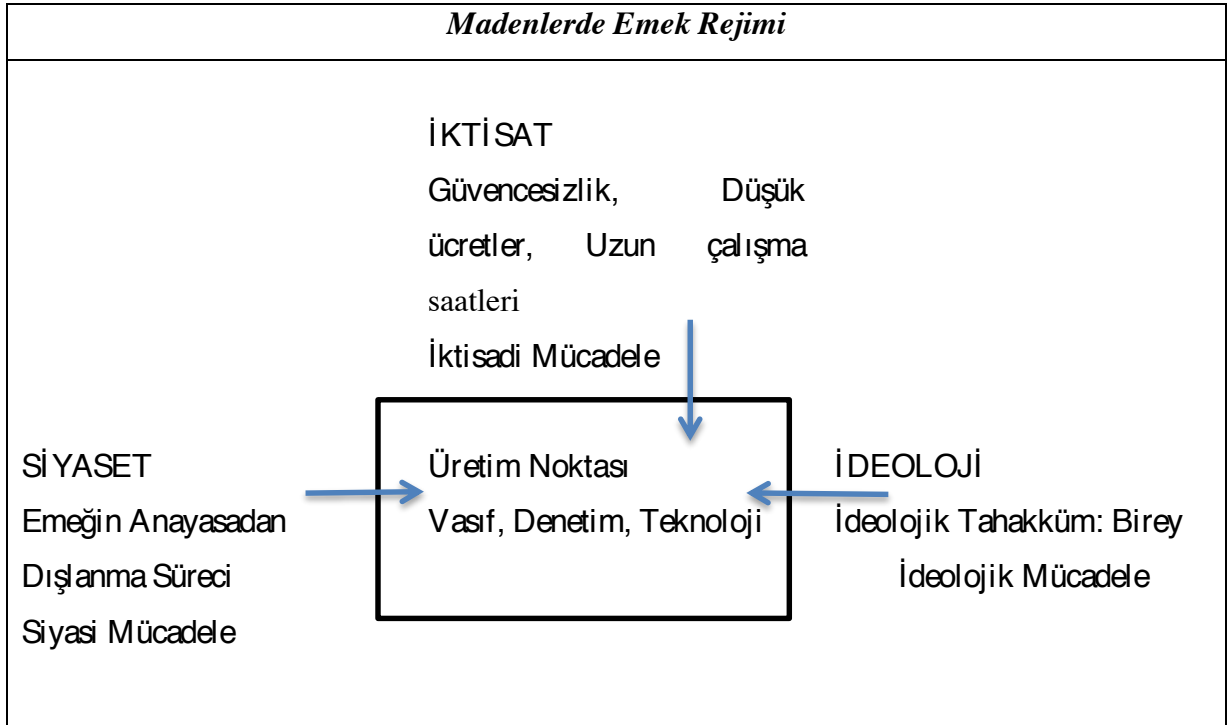
III. MADENLERDE EMEK REJİMİ VE SOMA A.Ş.

Gamze Yücesan-Özdemir*
Çağrı Kaderoğlu Bulut**
Gökhan Bulut***

Soma faciası, ancak ve ancak, kapitalist sisteme içkin emek ve sermaye sınıflarının görelî güçleri ve emek rejimleri içinde anlaşılabilir.

3.1. “Soma Faciası”nı Madenlerdeki Emek Rejimi içinde Açıklamak

Emek rejimi, üretim noktasını, içine gömülü olduğu iktisadi, siyasal ve ideolojik yapılar ile birlikte kavrama çabasıdır. Emek sürecinin içinde gerçekleştiği, iktisadi, siyasal ve ideolojik boyutları olan temel emek düzenlemelerinin ve ilişkilerinin tümünü kapsar. Dolayısıyla, madenlerde emek rejimi, madenlerde üretim noktasının örgütlenmesini dışarıdaki iktisadi, siyasal ve ideolojik yapıya içkin olarak analiz etmeyi gerektirir.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

** Araş. Gör., □ Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

*** Öğr. Gör., □ Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Kapitalizmde üretim noktası artı-değer yaratma amacına dönük bir üretim biçimidir. Kapitalist üretimde, sermaye emek ya da çalışmayı değil, emek-gücünü (işçinin fiziksel ve/veya zihinsel çalışma kapasitesi) satın alır. Sermayenin amacı emek-gücünü (çalışma kapasitesi) emeğe (gerçek çalışma) dönüştürürken sermaye birikimi yaratmaktır. Üretim süreci içerisinde iki tür emek gerçekleşir; kullanım değeri yaratmak için gereken emek miktarı ve işçinin sermayenin el koyacağı değeri (artı-değeri) üretmek için harcayacağı emek miktarı. Kapitalist üretimin amacı kullanım değeri yaratmak ve işçinin ücretini karşılamak için gerekli emek miktarını azaltmak ve artı-değer yaratan emek miktarını çoğaltmaktır.

Sermaye, artı-değeri, çalışma saatlerini uzatarak, işçileri aynı üretim süresi içerisinde daha fazla emek sarf etmeye zorlayarak -emek yoğunluğunu arttırarak- ya da emek verimliliğini yükseltecek üretim araçlarını üretime sokarak arttırabilir. Dolayısıyla, daha çok kar ve sermaye birikimi için, işyeri, çıkarları çatışan iki sınıfın; emek ve sermaye sınıfının, mücadelesine sahne olur. Emek ve sermayenin göreceli güçleri –sınıf çatışması- üretim sürecinde, çalışmayı biçimlendirirken, toplumsal düzlemde iktisadi, teknolojik ve siyasi dinamikleri belirler. Dolayısıyla artı-değer yaratmaya yönelik uzun çalışma saatleri, hızlandırılmış teknoloji ve artan emek yoğunluğu, kapitalist toplumlarda varolan bir çelişkiyi gösterir: “işçi sağlığı ya da daha fazla kar”. Madenlerde üretim noktasını tam da bu çelişki içinde görmek gerekir.

Üretim noktasını, bu çelişki içinde kavramak, üretim noktasını “teknoloji eliyle örgütlenen teknik bir alan” kavrayışını sorgular. “İşçi sağlığına yönelik tüm düzenlemeleri, sermaye, bilim ve teknolojiyi izleyerek yapar, yapmalıdır” tezi üretim noktasındaki “işçi sağlığı ya da daha fazla kar” çelişkisini gizlemeye yöneliktir.

Kömür madenciliği sektöründe sermayedarların birikimlerinin iki yolu bulunmaktadır. İlk yolu, emek faktörünün yoğun olarak kullanıldığı mutlak artı değer üretiminden teknolojinin ön plana çıktığı göreceli artı değer üretimine geçilmesidir. Üretici, eğer bu aşamaya geçecek bir güce sahip değilse, ikinci yolu, emeği daha fazla sömürmenin mekanizmalarını yaratır. İşte bu noktada yerel dinamiklerle eklemlenme başarısı sermayedara riskleri daha zayıfa devrederek kârı kendinde toplama gücünü vermektedir. Bu mekanizma ve güç, kömür madenciliği sektöründe taşeronluktan (Soma holdinge maden çıkarmanın devri) dayıbaşıllığa uzanan bir enformel üretim ve çalıştırma zinciri oluşmuştur. Bu zincir, üretimin daha hızlı yapılmasını, işin yoğunluğu ve üretim alanının güvensizliğine

ragmen ve aynı zamanda onun sayesinde sağlamaktadır. Aynı zamanda üretimin yapılması daha fazla önlem gerektiren kanallarda söz konusu önlemleri almaksızın işleyen bir süreçtir. Taşeronluk sistemi, bir zincir kurarak büyükten küçüğe doğru riski, maliyetleri ve zararı sürekli en alttakinin üzerine yıkmak üzere oluşturulmuş bir sistemdir. Devlet işletmesi, işi taşere etmiş, taşeron firma da işçilerin iş için toplanması ve çalıştırılması işini bir tür “alt alt-ışveren” ya da taşeronun taşeronu olarak nitelendirilebilecek dayıbaşına devretmiştir. Daha hızlı, daha yoğun, daha uzun saatlere varan çalışmanın karşılığı işçilere daha düşük yevmiyeler ve ücretler olarak dönerken, ana firma işçilik maliyetlerinden, risklerinden ve işçilerin neden olabileceği her tür zaman kaybından taşeronu sorumlu tutmaktadır.

Madenlerdeki üretim noktasını belirleyen iktisadi, siyasi ve ideolojik yapıların, içinden geçtiğimiz süreçte emek karşıtlığı içinde yapılandığı açıktır. Diğer bir deyişle, madenlerde üretim noktasının gömülü olduğu iktisadi, siyasi ve ideolojik yapılarda sınıf mücadelesinde sarkacın sermayeden yana olması, tüm yapıları emek adına yıkıcı kılmaktadır.

Madenlerdeki emek rejiminin **iktisadi temelleri**, güvencesiz ve geleceksiz çalışma, taşeron çalışma, yoğun işsizlik ve neoliberal sosyal politikalarıdır. 2002 yılı sonrasında meydana gelen büyük maden kazalarının hemen tümü taşeron veya rödovans uygulamasının olduğu ocaklarda meydana gelmiştir. Bu durum tesadüf değildir. Üretim sürecine kar ve rekabet için göz yumulan ve “iş kazalarını” kaçınılmaz olarak doğuran yapısal aksaklıkları, üretim zorlamasını mümkün kılacak ihmalleri işaret etmektedir.

Madenlerdeki emek rejiminin **siyasi temelleri**, genel olarak emeğin anayasadan dışlanması olarak tanımlanabilecek bir dizi uygulamayı içermektedir. Bu olgu, emeğin anayasallaşması sürecinin tamamen karşısında konumlanmaktadır. Emeğin (varlığı, talepleri ve kurumlarıyla) anayasal ilişkilere dahil olduğu, haklarının toplumsal ve yasal olarak tanındığı, korunduğu ve görece dengeli bir çalışma ilişkileri sistemini kapsayan bir önceki dönem (1960-1978/1980) emeğin anayasallaşması olarak kavranabilir. Bunun karşısında; yaşamakta olduğumuz neoliberal dönem için ise “anayasasızlaştırma” sürecinden bahsetmek mümkündür. Türkiye’de kolektif iş hukukunu düzenleyen tüm yasa ve pratiklerin, 12 Eylül ile biçimlenmiş olan iktidar ve onun müttefikleri tarafından yeniden düzenlenmiş olması bu konuda önemli bir fikir verebilmektedir. Çünkü bu sürecin karakteristiği, sendikaların çözülüşüyle toplu iş hukukunun bireysel iş hukukuna evrilmesi, işçiler açısından talep ve pazarlık gücünün aşama aşama yok edilmesi, buna bağlı olarak ortaya çıkan düşük ücretler, güvencesiz ve geçici çalışma biçimleri ile bu kuralsız emek rejimini hukuksallaştıran iş

yasaları, sendikasılaştırma, sosyal hakların tasfiyesi ve nihayetinde “emeğin anayasadan dışlanarak” yurttaşlık mekanizmasının yıkılmasıdır.

Emeği “yeniden-düzenleme”ye ve “anayasasızlaştırma”ya dayalı emek stratejisi, farklı bir ifadeyle “neoliberal devrim”, kolektif iş hukuku üzerine yoğunlaşan baskıcı devlet pratikleri eliyle oluşturulmuştur. Buna göre tüm sorunların kaynağı, hem iş mevzuatının hem de emek piyasasının “katılıkları”dır. İş mevzuatının katılığı, işçilerin, işveren karşısında konumlarını güçlendiren tüm düzenlemelerin azaltılması, sınırlandırılması ve/veya ortadan kaldırılması ile aşılma istenmektedir. Siyasi bir mantra haline getirilmiş bulunan “serbest piyasa düzeni”ne karşı, toplum adına bir takım taleplerde bulunma hakkına referans içeren kolektif hak kavramı anlamını yitirmiştir. Artık, bireysel olmayan talepler, hukuken korunmaya ehil menfaate karşılık gelmemektedir. Böylece sosyal refah devletinden neoliberal piyasa devletine geçişi kurumsallaştıran ve sermaye birikimini yeniden artırmaya başlayan bir toplumsal düzenleme gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Bu siyasi temeller madenlerdeki çalışma koşullarının ve buna itiraz edilememesinin önemli bir belirleyicisi olarak değerlendirilmelidir.

Madenlerdeki emek rejiminin **ideolojik temelleri** ise “neoliberal birey” üzerinde yükselmektedir. İşçi sağlığına yönelik egemen yaklaşımda neoliberal birey anlayışı temel alınmakta ve neoliberal “birey”in evrensel özellikleri vurgulanmaktadır. Bu bireyin bireysel güvenliği söz konusudur. “Bireysel güvenlik” ise, “üretimde etkinlik”, “üretimde verimlilik” gibi kavramlarla birlikte anılabilir. Diğer bir deyişle, sermayenin etkinlik ve verimlilik konusundaki baskısını hiç sorunlaştırmadan, bireysel güvenliği için tek başına çaba gösteren bir “birey”dir asıl olan. Bu “birey”in sorumlulukları vardır. Hata yapmamak, dikkatsiz davranmamak, bu sorumlulukların başında yer almaktadır. Diğer bir deyişle, işçinin bireysel özellikleri (yaş, cinsiyet, yorgunluk, dikkatsizlik, asabiyet ve kazaya yatkınlık gibi) ve işçinin sosyal ve psikolojik çevresi (arkadaşlıkları, aile yaşamı ve alışkanlıkları gibi) iş kazalarının ardındaki temel nedenler olarak görülmektedir. Dolayısıyla, neoliberal birey, işçi sağlığı için yapması gerekenleri bilen, sorumluluk sahibi ve kendi güvenliğini sağlamaya dönük bir bilinç düzeyi içindedir.

Neoliberal birey, son dönemde, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü’nün⁶ hazırladığı “İş kazası diye bir şey yoktur” temalı kamu

⁶ Dikkat edilirse, Çalışma Bakanlığı’na bağlı Genel Müdürlüğün adı “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği” değil, “İş Sağlığı ve Güvenliği”dir. Bu alana dair hemen tüm düzenleme ve mevzuat da “İş Sağlığı ve Güvenliği” olarak oluşmaktadır. Sermayenin sınırsız kar hırsıyla yapılan bir üretim sürecinde, “İşçi Sağlığı” yerine “İş Sağlığı” söyleminin dolaşımında olması, sürecin boyutlarını ve derinliğini ortaya koymaktadır.

spotunda netleşmektedir.⁷ Bir ofis ortamında geçen kamu spotunda, kadın çalışan altı yıldır o şirkette çalıştığını belirtip şirketi izleyiciye “güvenilir bir şirket” olarak tanıtmaktadır. Ertesi gün nişanının olduğunu belirten çalışan, bu “mutlu tablo” nun ardından kameraya dönerek, “Ama birazdan, yapmamam gereken basit bir hatayı yapacağım ve beyin kanaması geçireceğim. Yıllarca bitkisel hayata mahkum olarak hayal bile kuramayacağım” demektedir. Ardından dolabın üzerindeki dosyayı almak için sandalyeye çıkan çalışan düşerek başını masaya çarpmakta ve işçinin bahsettiği “kaza” da gerçekleşmiş olmaktadır. Ve ekran da yazı belirlemektedir: “İş kazası diye bir şey yoktur.”

Oysa madenlerde üretim noktasını, “işçi sağlığı ya da daha fazla kar” çelişkisi içinde kavramak, aynı zamanda “uğurlar olsun” ile “geçmiş olsun” arasındaki çelişkiyi kavramaktır. Evden çıkarken “Uğurlar olsun” diye aile fertlerince işe gönderilip, maden ocağının girişinde de kocaman bir yazıyla “UĞURLAR OLSUN” diye içeri girilirken, her gün yerin yüzlerce metre altında karanlıkta çalışmak, kömür havası solumak ve daima tehlike altında olmak ölümlerle temas halinde iş saati geçirmektir. Ve de ocak çıkışında kocaman bir yazıyla “GEÇMİŞ OLSUN” diye iş yerinden çıkmaktır.⁸ Ve 301 işçi iş yerinden çıkamadığında “iş kazası diye bir şey olmadığı”, üretim zorlamasına tabi kılınmış ve yapısal olarak göz yumulmuş sistemli bir ihmaller zincirinin açık bir faciaya neden olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla yaşanan faciayı anlamak için yalnızca işyerinin teknik özelliklerine ve üretimin o andaki durumuna bakmak yerine, bunları da belirleyen ve bu faciaya davetiye çıkaran genel yapılara bakmak, “kaza”ya ilişkin elde edilen verilerin atomize, parçalı ve bağlamsız değerlendirmesi yerine bütüncül bir “emek rejimi” perspektifini kullanmak, yaşanan olayı anlayabilmek ve açıklayabilmek için hayati önemdedir.

3.2. Emek Rejiminin Yaşamsal Baskı Unsurları

Soma’daki faciayı ortaya çıkaran iş örgütlenmesi ve üretim süreci, yukarıda açıklanan üç boyutun (iktisadi, siyasi ve ideolojik) bir arada etkisiyle oluşan bir emek rejimi içerisinde gerçekleşmektedir. Bu emek rejimi içerisinde Soma madenlerindeki üretim noktasında iş kazasına giden yolu döşeyen önemli baskı unsurları göze çarpmaktadır. Bunlar

⁷ <http://www.diken.com.tr/bir-calisma-bakanligi-kamu-spotu-guvenilir-firma-calisani-kendi-hatasiyla-dusuverir/>

⁸ ‘Uğurlar olsun’ ile ‘Geçmiş olsun’ arasında sıkışan bir ömür – Berna Güler Müftüoğlu ile röportaj (Maden Mühendisleri Odası) <http://sendika10.org/2012/08/ugurlar-olsun-ile-gecmis-olsun-arasinda-sikisan-bir-omur-berna-guler-muftuoglu-ile-roportaj-maden-muhendisleri-odasi/>

a) Üretim zorlaması; b) Dayıbaşılık, çalışma saatleri ve çalışma koşulları; c) Yönetim zihniyetidir.

Üretim Zorlaması

Soma'da üretim noktasını belirleyen en temel dinamik üretim zorlaması olarak tespit edilmektedir. Facianın yaşandığı sahanın özellikleri göz önünde bulundurulduğunda üretim zorlamasının faciaya nasıl davetiye çıkardığı daha net anlaşılmaktadır. Buna göre facianın yaşandığı saha, 2006 yılında hizmet alım sözleşmesi ile önce bir firmaya verilmiştir. Firma, bu ocakta yılda ancak 1,5 milyon ton maksimum üretim yapılabileceğini, bu üretimin gerçekleştirilebilmesi için de toplamda 800 işçi istihdamının mümkün olabileceğini TKİ kurumuna rapor etmiştir. Üretim sırasında kömürün yanıcı olması ve güvenli işletme maliyetinin yüksek olması nedeniyle firma, rödovans ön ödemesini yakarak sahadan çekilmiştir. Aynı sahanın, 2009 yılında Soma Kömürleri A.Ş.'ye devri yapılmıştır. Soma Kömür A.Ş.'nin yılda en az 1,5 milyon ton üretim yaparak 10 yılda belirlenen alandaki kömürü üretmesi planlanmıştır.⁹ Ancak durum bu şekilde gelişmemiştir.

Üretim rakamlarının yıllar içerisindeki seyrine ve özellikle şirket el değiştirmesine denk gelen dönemlerine bakıldığında söz konusu üretimin zorlamasının nasıl verildiği ortaya çıkmaktadır. Buna göre sahayı ilk alan firma, 2006 yılında 50 bin ton, 2007 yılında 270 bin ton, 2008 yılında 230 bin ton ve 2009 yılında 300 bin ton kömür üretimi gerçekleştirmiştir. Ancak, devri işleminden sonra yeni yüklenen Soma Kömür A.Ş. üretimi hızla arttırmış ve 2009 yılında 230 bin ton olan üretimi 10 kattan fazla artırılarak 2010 yılında 2,6 milyon tona yükseltmiştir. Üretimdeki hızlı artış, daha sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2012 yılında 3,8 milyon ton düzeyine kadar ulaşmıştır.¹⁰ Görüleceği gibi normal koşullarda yılda 1,5 milyon ton kömür üretimini 800 işçi ile gerçekleştirmesi gereken Soma A.Ş., üretim miktarını yaklaşık 4 milyon tona yükseltirken işçi sayısını da 3 binlere kadar çıkarmıştır. Son dört yılda yaşanan hızlı üretim artışları son derece çarpıcıdır. Ayrıca, ocakta, görece dar bir alanda çok fazla panoda aynı anda çalışılmış, üretim zorlaması ve emek yoğun çalışma nedeniyle panolardaki işçi sayısı da giderek artış göstermiş, dolayısıyla kaza riskinde hızla yükselmiştir.¹¹

Vurgulanması gereken önemli bir nokta da şudur: Bu üretim zorlaması rekabet ve kar isteğinin bir sonucu olduğu kadar siyasi ihtiyaçları da karşılayan bir işlev

⁹ "Soma Maden Faciası TMMOB Raporu", TMMOB, Ankara, 2014

¹⁰ A.g.e.

¹¹ A.g.e.

görmüştür/görmektedir. AKP'li belediyelerce “sosyal yardım” adı altında yapılan fakat oy devşirme mekanizması olarak işleyen bedava kömür dağıtımlarında kullanılan kömürlerin önemli bir bölümünün Soma Holding tarafından karşılandığı ve Somalı madencilerin tehditlerle Erdoğan'ın mitinglerine katılmaya zorlanmış oldukları faciadan sonra ortaya çıkan bilgiler arasındadır. Tüm bunlar karşılığında hükümetin söz konusu madenlerde hiçbir ciddi denetim yapmadığı ve Soma Holding tarafından TKİ'ye kömür diye taş satılmasına göz yumduğu da Sayıştay raporlarınca gösterilmiştir.¹²

Tüm bunlarla birlikte üretim zorlaması, madendeki emek rejiminin temel dinamiği olarak görülebilir. Diğer tüm üretim noktası unsurları (çalışma saatleri ve koşulları ile yönetim zihniyeti) bu temel hedef doğrultusunda düzenlenmiş ve salt iktisadi değil, siyasal ve ideolojik olarak da bu hedefin gerçekleştirilmesi için her türlü çaba sergilenmiştir.

Dayıbaşılık, Çalışma Saatleri ve Çalışma Koşulları

Türkiye'de iş kazaları özellikle son iki yıl içinde iki sektörle gündeme geldi; kömür madenciliği ve gemi yapımı. Her iki sektörde de özellikle taşeronlaşma, kayıtdışı emekçi kullanımı ve uzun çalışma saatlerinin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu sektörlerdeki kazaları, hükümet sözcüleri ve üyeleri “işin doğasında bulunan risklerin” sonucu olarak gördüklerini açıklamaktan çekinmediler. Oysa uluslararası karşılaştırmalar bu türden risklerin ne hikmet ise sadece bu ülkede ortaya çıktığını, diğer ülkelerin bu riskleri azaltma konusunda önemli gelişmeler kaydettiğini göstermektedir. Örneğin aşağıdaki tablo çeşitli ülkelerde madencilik sektöründeki ölümlü iş kazalarının 100 bin işçi için oranını ve dönem içindeki ortalama haftalık çalışma saatlerini göstermektedir. Tablo 1 çok açık bir şekilde çalışma saatlerinin yükselmesi ile birlikte ölümlü kaza oranlarının da yükseldiğini göstermektedir. Ayrıca diğer ülkeler için oranlar da ölümlü kazaların işin doğasından kaynaklanmadığını kanıtlar niteliktedir.

¹² <http://www.hurriyet.com.tr/en-degerli-tas-soma-dan-27889260>

Tablo 1. Madencilik Sektöründe Yüz Bin İşçi Başına Düşen Ölümlü Kaza Sayısı ve Ortalama Çalışma Zamanı

	2004	2005	2006	Ortalama	Haftalık Ortalama Çalışma Saati
Avusturya	23	15,4	7,9	15,4	37,5
Bulgarista	23,9	30	25,8	26,6	31,7
Çek	41,7	13,6	7,8	21,0	39,4
Letonya	65,1	31,4	0	32,2	40
Romanya	18	16	19	17,7	39,6
TÜRKİYE	78,7	124,5	74,2	92,5	52,6
İngiltere	3,5	8,8	15,4	9,2	43,2
Norveç	9,1	3	0	4,0	45,3

Kaynak: ILO web sitesi.

Soma, bu tablonun kristalize olduğu bir örnek teşkil etmektedir. Yaşanan facianın ardından madencilerle yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır ki, oldukça uzun çalışma saatleri, ağır ve güvencesiz çalışma koşulları, ödenmeyen ya da eksik hesaplanan fazla mesailer, yasal olmayan ve bordrolarda yer almayan gece vardiyası uygulamaları ile düşük ücret politikası Soma madenlerinde rutin işleyiş haline gelmiştir. Bir karşılaştırma yapılacak olursa Avustralya'da maden işçileri ayda yaklaşık 30.000 TL karşılığı maaş alırken; İngiltere'de ayda 16.250 TL kadar almaktadırlar. Facianın meydana geldiği madende çalışan işçilerin ise ortalama ücretleri 1600 lira kadardır.¹³

Üretim zorlaması temelli üretim biçimi, ucuz işgücü kullanımı ile beraber taşeronluğun alt birimlere kadar yayılmasını da getirmiştir. Dayıbaşı (ya da ekipbaşı) uygulaması bu sürecin göstergesidir. Bu çerçevede içerisinde kağıt üzerinde Soma Holding kadrosunda görünmelerine rağmen fiilen taşeronluk yapmaktadırlar. Bu durum "işçi taşeronluğu" olarak adlandırılmaktadır. İşçiler, kendilerini işe alan bu dayıbaşları ile muhatap olmaktadır. Çeşitli bahanelerle yapılan ücret kesintileri, her türlü çalışma ilişkisi konusu ve hatta işten çıkarılmaları, bu "işçi-taşeronların" tercihleriyle şekillenmektedir. Bunlar işçilerin ücretlerinin belli bir bölümüne de el koyabilmektedirler. Soma Holding ise, üretilen kömür miktarına, risk durumuna vb. göre bu dayıbaşlarına çeşitli prim ödemelerinde bulunmaktadır.

Buna paralel şekilde amirlerin, üretim zorlamasının bir yansıması olarak performansla dayalı ücretlendirmeye tabi olması dolayısıyla işçilerin iş yükünün devamlı artması; yer altındaki fiziki şartların oldukça kötü olması nedeniyle ölümlü kazaların yanı sıra ciddi hastalık ve sakatlanmaların (uzuv yaralanmaları ve uzuv kayıpları; yanıklar;

¹³ Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

akciğer ve böbrek hastalıkları vb.) yaşanması¹⁴ gibi olgular da facianın öncesindeki üretim sürecinin bilinen fakat giderilmeye çalışılmayan karakteristikleri durumundadır. Öyle ki işçilerin toplu sözleşmelerini hiç görmemiş olmaları ya da dava açmaya çalıştıklarında sendika ve şirketlerin avukatlarının, davacıları para teklif ederek vazgeçirmeye çalışmaları; avukatlara ve “iş kazası” raporunu verecek doktorlara işçi aleyhine olacak şekilde şirketler tarafından para teklif edilmesi¹⁵ gibi durumlar, söz konusu aksaklıkların giderilmek yerine gizlenmeye çalışıldığıнын en iyi göstergeleri olarak okunabilmektedir.

Bu durum madenlerdeki emek rejiminin salt iktisadi boyutunu değil, siyasal ve ideolojik etkilerini de oldukça berrak bir şekilde ortaya sermekte, şirket-hükümet-sendika ittifakının madenlerdeki emek rejiminin temel aktörü olduğu görülmektedir. Aynı zamanda facianın ansızın ortaya çıkan istisnai bir hata değil, yoğun ve uzun iş saatlerine dayalı üretim zorlaması ve kar hırsının ortaya çıkardığı, hükümet ve sendikanın göz yummasıyla gelişen, öngörülebilir bir sonuç olduğu anlaşılmaktadır.

Yönetim Zihniyeti: “Bir Dakikanın 60 Saniyesini Verimli Kılmak” “Hadi Hadi Yaklaşımı”

Üretim noktasında baskı unsuru oluşturan diğer nokta da yönetim zihniyeti olarak ortaya çıkmaktadır. Soma’da yönetim zihniyetini oluşturan dört temel başlık şunlardır: a) Maliyeti düşürmek; b) Teknolojik yatırımdan kaçınmak; c) Verimi arttırmak; d) Hükümet ve sendika ile organik ilişkiler kurmak.

Maliyeti düşürmek konusunda Soma A.Ş.’nin patronu Alp Gürkan’ın facia öncesi verdiği röportaj açık bir itiraf niteliğindedir:

“Soma’daki işlerin asıl büyümesi Türkiye Kömür İşletmeleri’nin (TKİ) 2005’te aldığı kararla oldu. TKİ, rödovans karşılığı işleri özel sektöre devretme kararı aldı. O döneme kadar çoğunlukla zarar eden TKİ, bu karar sonrasında kâra geçti. TKİ, Soma’da kömürü kendisi çıkarırken tonunu 130-140 dolara mal ediyordu. Biz ihaleye girip, tonunu TKİ’ye yüzde 15’lik rödovans payı dahil 23, 80 dolara çıkarma taahhüdü verdik. Gerek biz, gerekse diğer özel şirketler kâr etmesek bu işe girmezdik.”¹⁶

¹⁴TODAP Soma Raporu, http://www.todap.org/images/raporlar_brosurler/SomaCalismasiRaporu-TODAP.pdf, Ekim 2014.

¹⁵ A.g.e.

¹⁶ <http://www.radikal.com.tr/turkiye/alp-gurkan-vahap-munyara-konusmustu-1191955/>

Görüleceği gibi maliyetlerin yaklaşık 5 kat aşağı çekilmesi bunun hangi kalemlerden kısılarak yapıldığı sorusunu gündeme getirmektedir. Düşük ücretlerle güvencesiz işçi çalıştırma, şirketin bu “başarı”yı elde edebilmek için izlediği vazgeçilmez çizgi olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşın işçileri birer maliyet unsuru olarak gören maden şirketlerinin Alp Gürkan’ın da bahsettiği yüksek karlılık düzeyleri borsa verileriyle de doğrulanmaktadır. 2014 yılının ilk çeyreğine ait verilerde maden şirketleri, diğer sektörlerdeki 343 sanayi ve hizmet şirketinden, “net kâr marjı” açısından 5 kattan daha çok kârlıdır. Ayrıca maliyete ilişkin veriler, maden şirketlerinin yüksek kârlılıklarında, maliyet unsurunun payının diğerlerinden neredeyse yüzde 50 oranında düşük olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷

Bu karlılık verilerine rağmen yönetimin teknolojik yatırımlardan kaçınmış olması da facianın ortaya çıkmasında ayrı bir sorun alanı olarak tespit edilmelidir. Soma Holding’in Genel Müdürü Ramazan Doğru, facianın yaşandığı madenin ne kadar modern olduğunu anlatmak için şunları söylemektedir: “ Bu işletme 1990 yıllarında TKİ tarafından kurulan bir işletmeydi. TKİ kamu bu işletmeyi uzun yıllar çalıştırdı. Burayı tam mekanize olacak şekilde düşündüler. Dünyadaki en modern sistem olarak dizayn ettiler. Daha sonra burada özelleştirme kapsamında ihale yapıldı.” İşçiler ise devralındığından bu yana madene teknoloji yenilemesine yönelik tek bir çivi çakmadıklarını, işçi sağlığı ve güvenliği ekipmanlarının TKİ döneminden kalan ekipmanlar olduğunu, bunların çoğunun, gaz maskelerinde görüldüğü gibi, iş göremez hale geldiğini söylemektedirler.

Madende üretim miktarının çarpıcı biçimde artması verimin artırılmasını gündeme getirmiştir. Ancak hem maliyetlerin düşürülmesi hem de teknolojik yenilenmenin gerçekleştirilmemesi, verim artışının da yine işçiler üzerinden gerçekleştirilmesi olgusunu açığa çıkarmaktadır. Bunun yolu da işin hızını ve işçiler üzerindeki baskıyı arttırmak olarak gerçekleşmiştir. Öyle ki, üretimin durmaması ve vakit kaybının yaşanmaması için vardiya değişimleri bile ocağın içinde yapılmaya başlanmış (ki bu facianın büyümesinde en önemli etken olmuştur) ve yemek molası 15-20 dakikaya indirilmiştir. Bu işleyiş çerçevesinde işçiler zorlamayı şöyle ifade etmektedirler: “Beş dakika soluklan, hemen elinde lambasıyla bulaş gelir: ‘Hadi hadi hadi’ der... Sen, burası göçecek ben gümüm dersin... O, ‘Hadi hadi hadi’...”¹⁸ İşçiler, dayıbaşları eliyle yürütülen ve ciddi bir baskı unsuru olarak işleyen bu sisteme “hadi hadi sistemi” adını takmışlardır.

¹⁷ <http://www.milliyet.com.tr/borsadaki-sirketlerin-kari-4-/ekonomi/detay/1884135/default.htm>

¹⁸ Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

Yönetim zihniyetinin vurgulanması gereken son noktası da hükümet ve sendika ile girilen organik ilişkilidir. Yönetimin hükümet ile yandaşlık, sendikayla ise hükmetme ilişkisi içinde yerel emek piyasasını ve iş ilişkilerini belirleyen bir niteliğe sahip olduğu faciadan sonra açıkça ortaya çıkmıştır. Soma Holding yöneticileri ve ailelerinden kişilerin AKP'nin parti ve belediye teşkilatlarında aktif olarak görev aldıkları, Soma Holding'in Maslak'a diktiği milyon dolarlık Spine Tower'ın inşaat izninin normalin üç katına çıkarılarak söz konusu şirkete 1 milyar dolarlık bir rant sağlandığı gibi bilgilerin yanı sıra; holding yöneticilerinin sendikayla da oldukça yakın ilişkiler içerisinde oldukları, “sendikayı ele geçirdikleri” ve sendikanın işçileri holding lehine tehdit ettiği de facia sonrası hem basın hem de işçiler tarafından ifade edilmiştir.¹⁹

Madenlerdeki emek rejiminin işçiyi ve iş ilişkisini her alanda yok etmeye dönük niteliğinin belki de en somutlaştığı yer Soma Holding'in “prensi” Can Gürkan'ın savcılık ifadesinde sarf ettiği şu sözlerdir: “Biz bu işe gerek ben gerekse babam olsun bütün sermayemizi verdik, emeğimizi ortaya koyduk. Meydana gelen kazada en çok biz mağduruz”

Bu ifade, yaşanan facianın basit bir iş kazası olarak ele alınamayacağının, iktisadi, siyasi ve ideolojik müdahalelerle emek-sermaye çelişkisinin üretim noktasında bir rejim olarak nasıl örgütlendiğinin açık bir göstergesidir.

¹⁹ <http://www.diken.com.tr/soma-holding-akp-iliskisinin-kilit-adami-ramazan-dogru/>

IV.

SOMA A.Ş.'DE İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ

*Denizcan Kutlu**
*Nevra Akdemir***

Bu bölüme kadar Türkiye kapitalizminin birikim koşullarına, madencilik sektörünün özgün yapısına, madencilikteki emek rejiminin özelliklerine bakıldığında Soma'da yapısal olarak “kaza” üreten bir sistemin olduğu ortaya çıkmaktadır. TKİ'nin hizmet alımı yaptığı Eynez ocağının “taşeronu” olan Soma Kömür Madeni A.Ş.'nin sahibi, kâr marjının yüzde 10-15 olduğunu, TKİ'nin belirlediği fiyattan kömürü sattıklarını, taşeron olarak maliyetleri düşürdüğü sürece kâr edebildiğini ifade etmişti. *Kaza/facia* sonrasında medyada dinlediğimiz röportajlardan da şirketin daha hızlı, daha yoğun ve daha uzun saatler üretim yaptırdığı, kullanılmayan kömür alanlarını da üretime açtığı yani “üretimi zorladığı” anlaşılmaktadır. Olayın gerçekleşmesinden önceki süreçte yaşanan benzeri durumlardan gerekli dersler çıkartılmamış, sendikalar, devlet kurumları ve araştırma merkezlerinin konuyla ilgili raporları²⁰ da dikkate alınmamıştır. Böyle olması durumunda, verili genel ve özel koşulların birleşmesi sonucunda, *facia* adeta “kaçınılmazlaşmıştır”. Bu durum, görüştüğümüz işçilerden birinin sözleriyle, “Bu insanlar ölmeyecekti de kimler ölecekti?” şeklinde dile gelmektedir.

4.1. “Soma Faciası”nda Üçlü İttifak: “İşçi Sağlığı ya da Daha Fazla Kar”

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası'nın “İşverenin genel yükümlülüğü” ve “Risklerden korunma ilkeleri” başlıklı 4 ve 5'inci maddeleri, işverenin, işyerinde işçi sağlığı ve iş güvenliğine dönük alması gereken önlemlere ilişkin genel bir temel oluşturmaktadır. Böylelikle, Soma ve benzeri maden ve madenci *facialarının* mevzuat eksikliği nedeniyle gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. *Facianın* ardından devlet kurumlarının temsilcilerinin yaptığı açıklamalarda, ocakta kömür çıkartılması faaliyetinde mevzuat dışı bir durumun olmadığı ifade edilmiştir. Dr. Murat Özveri ise, olayı, bu açıklamalarla

* Araş. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

** Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü

²⁰ Bu raporlar için bkz. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, 2005; Meclis Araştırma Komisyonu, 2010; Sosyal-İş Sendikası, 2010; TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2010; TEPAV, 2010; Devlet Denetleme Kurulu, 2011; TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2011.

birleşecek şekilde, “Bu açıklamalardan işçilerin ‘mevzuata uygun öldükleri’ sonucu çıkıyordu” diyerek yorumlamaktadır. Kapitalist riske girerek kârını artırmaya çalışırken, bu defa alınmayan önlemlerle birlikte sonuç, faciaya dönüşmüş, **her zamanki gibi** göz göre göre, uyarıla uyarıla ve gözardı edilerek iş cinayeti, Soma faciası yaşanmıştır.

Soma faciasında TKİ, Soma Holding ve dayıbaşıllık, işçinin sağlıklı ve güvenli çalışma hakkına karşı bir tür ittifak içerisindedir. TKİ açısından hizmet alım sözleşmesi yoluyla kömür çıkarma işleminin devredilmesi; Soma A.Ş. açısından yüksek kar oranları ve düşük maliyet hırsı ve dayıbaşıllık olarak bir tür taşeron faaliyeti yürüten aracılık sistemi faciadaki temel sorumlulardır. TKİ ve Soma A.Ş. arasındaki ilişkinin bir diğer görünümü de ne kadar kömür çıkartılırsa çıkartılsın satın alımına imkan tanınmış olmasıdır. TKİ’nin ne kadar kömür çıkartılırsa alması, kömürün neredeyse tek alıcısı olması ve alım ve aynı zamanda da fiyat garantisi vermesi dolayısıyla, üretimi artırmanın yanı sıra kesintisiz bir biçimde sürdürmek de “Şirket zarar ediyor” söylemi altında, öncelikli hedeflerden biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, bir vardiyada atılan kasa sayısı artarken, diğer vardiyaya hazırlık kapsamında, delik delmeye devam edilebilmiştir.

Soma faciasındaki üçlü ittifak üretim politikasını salt üretim artışına kilitleyerek facianın temel zeminini oluşturmuştur. Üretim politikası açısından bakıldığında, maden ocağını Soma Kömür İşletmeleri A.Ş.’nin Park Enerji A.Ş.’den ihalesiz olarak 30.10.2009 tarihinde devir almasından sonra programlanan üretim miktarlarını aşarak üretim zorlaması gerçekleştirdiği çıplak bir biçimde açığa çıkmaktadır. TKİ ile Park Teknik A.Ş. arasında 2006 yılında yapılan 10 yıllık ihalede belirlenen program üretim olan 15 milyon ton kömürün, kazadan önceki ay olan Nisan 2014’te 14.821.191’inin tamamlandığı görülmektedir. Park Teknik A.Ş., 27.07.2006 tarihli hizmet alım sözleşmesi ile 30.10.2009 tarihine kadar olan dönemde, 15 milyon tonluk program üretimin, 852.803,6 tonluk kısmını gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla, 30.10.2009 tarihinden kazaya kadar olan dönem içerisinde, firmanın 13.968.388 ton üretim yaptığı görülmektedir. Böylelikle, 14.821.191 ton ile 10 yıllık program üretimin neredeyse tamamının yaklaşık 2 yıl öncesinden tamamlandığı anlaşılmaktadır.²¹ Bu durum tablo vasıtasıyla şöyle ifade edilebilir:

²¹ Türkiye Barolar Birliği, 2014: 56-57; Bilirkişi Raporu, 2014: 92. Dava iddianamesinde de Bilirkişi Raporu’na atıfla konuyla ilgili saptamalar bulunmaktadır.. Akhisar C. Başsavcılığı Soruşturma No: 2014/8340 Tutuklu İş Sf: 202.

Tablo 2. Yıllara Göre Üretim Artışı

Yıl	Program Üretim (Ton)	Gerçekleşen Üretim (Ton)	Kümülatif Toplam (Ton)
2006		50.298	
2007		269.290	
2008	1.500.000	232.465	
2009	1.500.000	532.950	
2010	1.500.000	2.599.389	
2011	1.500.000	2.619.301	
2012	1.500.000	3.816.015	
2013	1.500.000	3.566.457	13.686.165
Ocak 2014	120.000	329.522	
Şubat 2014	135.000	304.793	
Mart 2014	130.000	274.236	
Nisan 2014	150.000	225.975	
2014 Ocak-Nisan	535.000	1.135.026	14.821.191
Nisan 2014 sonu itibarıyla 15.000.000 ton üretimden kalan iş miktarı			178.809

Kaynak: Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

Üretim artışının sayısal karşılığını resmeden bu tablo, aynı zamanda söz konusu “başarı” da işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerindeki bilinçli ihmali de açıklar nitelikte olup, ancak işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin yeterli düzeyde alınmaması ile mümkün olabilmiştir.

Üretim artışı yönündeki heves, üretimin baştan sonra yasaların ihlaline dayalı olarak yapılmasıyla gerçekleşmiştir. Burada yasadışılığın, temel olarak 4’üncü maddede sayılan hizmet işleri içerisinde yer almaması nedeniyle 4734 sayılı Kamu İhale Yasası ve asıl iş “işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler” temelinde bölünmeden, asıl işin kendisinde ve tamamında hizmet alım sözleşmesi yapılarak 4857 sayılı İş Yasası’nın 2’nci maddesinde düzenlenen alt işveren asıl işveren ilişkisinin ihlaline

dayalı olarak gerçekleştirildiği belirtilmektedir.²² Üretim faaliyetinin ve ilişkisinin henüz başlangıcında gerçekleşen bu yasaya aykırılık, üretimin ilerleyen aşamalarında yaşanacakların habercisi niteliğindedir. Yasaya aykırılık ve muvazaa, üretimin yapılma aşamalarında aşırı kâr elde etmeye yönelik üretim zorlaması ve dayıbaşı sistemi ile bütünleşmiştir. Bu durum, denetim eksiklikleri ile tamamlanmış gözükmektedir.

Soma faciasında üretim artışı iki temel yöntemle sağlanmaktadır. Ve bu iki temel yöntem işçi sağlığına ve güvenli çalışma hakkına karşı işlemektedir. İlk yöntem, emek maliyetlerinin düşürülmesine ve emeği yoğun ve insani olmayan üretim ritmine zorlayan yönetim teknikleridir. Ayrıca, üretime katılan işçilerin nitelik ve işçilik deneyimi düzeyi açısından bakıldığında, dayıbaşılardan, emek süreci denetiminin asli bir parçası olarak, işçiler üzerinde zorlayıcı tahakküme varan bir denetim kurabildiği ve bunun da daha fazla ilerleme ve kasa atmaya dayalı üretim zorlaması/zorlaması ile birleştiği görülmektedir. Bu çalıştırma biçiminin temel aktörü olan dayıbaşı ve onun içerisinde olduğu iş ilişkisi biçimi, tüm yönleriyle ilkel ve despotik bir iş aracılık ve denetim sistemidir.

Dayıbaşılardan bir yandan işveren ile olan ilişkileri nedeniyle, riskli ve sağlıksız çalışma ortamını görmezden gelmenin ötesinde bizzat bu ilişkilerin yaratıcı bir parçası olması, diğer yandan da gerek iş aracılık biçimi gerekse de çalıştırılan işçi profili nedeniyle, oluşabilecek tepkileri soğurabildiği anlaşılmaktadır.²³

İkinci yöntem ise yüksek maliyetli kömür kanallarına önlem alınmaksızın ve teknolojinin imkanlarından faydalanmaksızın girilmesidir. Üretilen kömür miktarına, çalıştırılan işçi sayısına karşın üretim, teknolojik düzeyde yeterince mekanize edilmemiştir. Teknolojinin yeterince kullanılmaması, yeni teknolojinin sağlayacağı işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin olumlu düzenlemeleri de engellemiştir. Zira işçi sağlığı ve iş güvenliği için yüksek risk oluşturan unsurlar da yeterli havalandırma koşullarının olmaması ve tahkimattaki sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, “ana galerilerin kömür içinde açılması ve bu bölümlerin betonlanarak yalıtılmaması”nın tahkimat açısından önemli bir risk faktörü olduğu da belirtilmektedir.²⁴

²² Öte yandan Sayıştay’ın da benzer şekilde, kömür kazı işinin yapı işi olduğu saptaması yaparak, yapı işinin hizmet işi olarak gösterilmesi suretiyle yasa karşısında hileli, bir diğer tanımla muvazaa bir işlem yaptığına dönük bir belirlemesi de bulunmaktadır. Madendeki yasaya aykırılıklarla ilgili olarak bkz. Çelik, 2014: 6-7; Özveri, 2015: 187-188.

²³ Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

²⁴ Ayrıca, ocakta yapılmış olan gözlemlere dayalı olarak, “kömürün oksijen ile temas etmesi sonucu kendiliğinden yanması, cevher içinde metana gazı ceplerinin bulunması, maden içinde her zaman için dinamit kullanılması, tahkimatın yetersizliğinden dolayı çökme riski, monoray ve kulikar gibi hareket eden sistemler, işletme eskidikçe maden planının çok karmaşık hale gelmesi, çeşitli ekipman ve tahkimat parçalarının sürekli madene girip çıkması nedeniyle düzenli depolama yapılmaması nedeniyle çalışma ortamının çok dağınık

Ocakta mevcut bulunan kendiliğinden yanmaya müsait kömür yapısı ile aksamadan daha fazla ve hızlı üretim odaklı anlayışın ve bunun kömür çıkartımı açısından karşılık bulmuş hali olan dayıbaşıklık sisteminin facianın gerçekleşmesinde önemli bir pay sahibi olduğu anlaşılmıştır. Soma Kömür İşletmelerinde çalışan bir emniyet sınıfı mühendisinin anlatımlarına göre, ocaktaki “taşeron sistemi tonaj bazında, üretim bazında prim alınan bir sistem değildir. Taşeronluk, ilerlemeye göre, yani kaç metre kazılmışsa ona göre prim alınan bir sistem” olarak işlemektedir. Buna göre taşeronlar çalışırken arkada kömür bırakarak ilerlemektedir. Bırakılan kömüründe kendiliğinden yandığı ve buna bağlı olarak da karbonmonoksit seviyesinin yükseldiği belirtilmektedir.²⁵ Bilirkişi Raporu’nda²⁶ bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Çalışılan kömür damarlarının yangına müsait oluşu dikkate alınarak özellikle terk edilen eski üretim alanlarının kontrolünün yapılarak kömür yangınlarına karşı gerekli önlemler alınmamıştır. Uygulanan üretim yöntemi, göçük içerisinde çok fazla yanmaya müsait kömür bırakmaya meyilli olması nedeniyle, yangına elverişli kömür ocakları için uygun olmamasına karşın bu yöntemle üretim sürdürülmüştür.

Konuyla ilgili TMMOB’nin belirlemesi ise şöyledir:

Ocakta uygulanan işletme yöntemi, ayak arkasında ve bacalarda önemli oranda kömür bırakılmasına neden olmaktadır. Kendiliğinden yanmaya müsait linyit damarlarında, ayak arkasında kalan kömürler yangın riskini arttırıcı unsur olarak değerlendirilmektedir. Üretim yapılan kömür damarı kendiliğinden yanma özelliğine sahiptir.²⁷

İşçi sağlığı ve iş güvenliği açısından yüksek risk yaratan bir uygulama da esnek vardiya uygulamasıdır. Yasal vardiya düzenlerine uyulmaması ve vardiya değişimlerinin yeraltında yapılmasını içeren esnek vardiya uygulamalarına dayalı çalışma koşulları, Soma faciasının en doğrudan nedenidir.

olması, vb. çok sayıda risk faktörü” olduğunu not edilmektedir. Ayrıca, boru, kablo, ray gibi malzemelerin de çalışma ortamında düzensiz bir şekilde yer aldığı belirtilmektedir. Ersoy, N.; Saysel, A. K.; Adaman, F. (2015) “Soma Ziyareti Saha Gözlem Raporu”, Geliyorum Diyen Facia Boğaziçi Üniversitesi Soma Araştırma Grubu Raporu, (Yay. Haz. Nuri Ersoy), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 59-73.

²⁵ Ersoy, N. (2015). “İşleneceğini Herkesin Bildiği Bir Cinayetin Öyküsü”, Geliyorum Diyen Facia Boğaziçi Üniversitesi Soma Araştırma Grubu Raporu, (Yay. Haz. Nuri Ersoy), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

²⁶ Bilirkişi Raporu, 2014. Bkz. Akhisar C. Başsavcılığı Soruşturma No: 2014/8340 Tutuklu İş Sf: 202.

²⁷ “Soma Maden Faciası TMMOB Raporu”, TMMOB, Ankara, 2014

4.2. Eski Teknoloji ve Fiziksel Koşullar

Üretim zorlamasına dayalı bu yapının bir sonucu olarak, işçi s Türkiye kapitalizmine onun bir parçası olduğu küresel ekonomiye ve iş güvenliğini sağlayacak önlemler alınmadığı gibi tehlike oluşturabilecek elektrik sistemi altyapısının trafoların yükünü çekemediği için sıklıkla arızalandığı, elektrik kabloları gibi malzemelerin güvenli bir biçimde muhafazasının yapılmadığı da belirtilmektedir. Ayrıca, çıkarılan kömür tonajını bantların taşıyamaması nedeniyle, pano atmasından kaynaklı olarak elektrik kesintilerinin gerçekleştiği; bu durumda da üretimin aksamaması sorunu ile karşılaşıldığı anlatılmaktadır. Toplamda ise, elektrik sistemi altyapısı bakımından yangına dayanıklı, alev sızdırmaz, madene özgü kömür yapısına ve üretimine uygun malzemelerin seçilmediği kaydedilmektedir. Uyarı sistemleri ve bunun içerisinde de sensörlerin sayısal yeterliliği, uygun yerlere yerleştirilip yerleştirilmedikleri ve verdikleri uyarıların²⁸ dikkate alınması konusunun da üretim zorlamasına ve önceliğine göre şekillendiği anlaşılmaktadır.²⁹

Kazanın meydana gelmesine kadar sürece ilişkin anlatımlarda ortaklaşan noktalardan biri de madende giderek artan sıcaklıktır. Buna göre, mart ayından kazanın gerçekleştiği mayıs ayına kadar olan aşağıdaki veriler, madende sıcaklığın hiç azalmadan sürekli bir artış halinde olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁸ TMMOB Soma Maden Faciası Raporu'na göre, kazanın gerçekleştiği güne kadar olan sensör kayıtlarında yer alan ve kendiliğinden yanmanın en açık belirtisi olduğu ifade edilen karbonmonoksit konsantrasyonu değerleri pek çok kez sınır değerini çok üzerinde olarak ölçülmüştür. Bu arada denetim eksikliğinin bir parçası olarak not edilmesi gereken bir durum da teknik nezaretçinin tuttuğu notlarla ilgilidir. Bilirkişi Heyetinin incelediği nezaretçi defterlerinde bu notların kaydedilmediği saptanmıştır. Bu da ocakta işçi sağlığı ve iş güvenliği ve denetim olgusunun, aksamaması gereken daha fazla ve hızlı üretim odaklı bir biçimde yapıldığının bir örneği olarak not düşülebilir. "Soma Maden Faciası TMMOB Raporu", TMMOB, Ankara, 2014.

²⁹ Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

Tablo 3. Günlere Göre Sıcaklık Artışı

Tarih	Sıcaklık
1-9 Mart 2014	22,7
1-6 Nisan 2014	22,7
7-13 Nisan 2014	26,5
15-20 Nisan 2014	26,7
21-27 Nisan 2014	27,1
28-30 Nisan 2014	29,5
3-4 Mayıs 2014	29,5
5-6 Mayıs 2014	30,6
7-8 Mayıs 2014	38,7
9-10 Mayıs 2014	39,5
11 Mayıs 2014	42,5
12 Mayıs 2014	43,6
13 Mayıs 2014	45,4

Kaynak: Soma Maden Faciası Raporu, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 2014.

Ayrıca, üretimde yaşanan aksamalara karşı zehirli gaz sensörlerinin devre dışı bırakılması, ayrıca işçilerin yeraltında haberleşmesi amacıyla kurulmuş megafon sisteminin sökülerek yerine takılan sistemin olay günü gerçekleşen yangın sırasında erimesi ile yeraltı ile iletişimin kesilmesi verilen örnekler arasındadır. Bu noktada, örneğin bir işçinin, alınan emniyet önlemlerinin, işçi sağlığı ve güvenliğinin sağlanması değil, kömürün daha fazla ve daha hızlı çıkartılması için alınmış önlemlerden ibaret olduğunu söylemesi dikkat çekicidir.³⁰ Günlük kömür tonajları izlenmekte, üretimin hedeflenenin altında gerçekleşmesi durumunda, işçiye daha fazla çalışması, daha hızlı ve fazla üretim yapması yönünde baskı uygulanmaktadır. Bu olgu, işçilerin dilinde “hadi hadi düzeni” olarak bilinmektedir. Bu baskının dinlenme ve yemek sürelerinin olabildiğince sınırlandırılması, uzayan mesailer ve vardiya değişimlerinin madenin içerisinde yapılması şeklinde çalışma düzeni ve saatlerine

³⁰ Bkz. Akhisar C. Başsavcılığı Soruşturma No: 2014/8340 Tutuklu İş Sf: 203.

dönük olarak gerçekleştiği kadar yer yer amirler tarafından uygulanan sözel ve hatta fiziksel şiddet gibi haller aldığı da anlatılmaktadır.³¹

Soma faciasında işçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik ihmaller aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Bilirkişi Raporu'nda 301 madencinin ölümü ile sonuçlanan riskler ve ihmaller, temel olarak 20 başlık altında toplanmıştır. Bu 20 maddenin tamamının, maliyetlerin aşağı çekilmesi ve üretim zorlamasının ayrı ayrı ya da birlikte doğrudan ve ya da dolaylı etkisi altında yeni riskler yaratacak şekilde ortaya çıktığı görülmektedir.

4.3. Sistemli İhmal ve Denetimsizlik

Denetim sorunları, eksiklikleri ve zafiyetlerinin de facianın gerçekleşmesinin nedenleri arasında önemli bir yeri olduğu açıktır. Bu noktada, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve işletmenin denetim konusunda yasadan kaynaklı sorumluluklarını yeterince yerine getirmediği kaydedilmektedir. Bu denetimsiz yapıya bir de sendikal denetim eksikliği ve boşluğunu da eklemek yerinde olacaktır.³² Sürecin bütünsel analizi açısından baktığımızda, kömür yapısı gereği yüksek riskli bir ocakta kömür çıkarma koşullarına dönük denetimsiz yapının, aşırı kâr hırsı, üretim zorlaması ve dayıbaşı sistemi ile birleşen bir boyut kazandığı ve facianın gerçekleşmesine dönük yapısal ve özel teknik koşullara eklenildiği söylenebilir

³¹ Konuyla ilgili olarak iddianamenin ilgili kısımları incelenebilir. Bkz. Akhisar C. Başsavcılığı Soruşturma No: 2014/8340 Tutuklu İş Sf: 202-204.

³² Sendikanın da faciaya uzanan süreçte, toplu sözleşmeli çalışma düzenine sahip bir işyeri olmasına karşın, kamu ve özeline bilinçli denetim eksikliklerinin üstüne yerleşen bir denetim açığı yaratacak bir biçimde faaliyette bulunduğu söylenebilir.

Tablo 4. Madenlerde İhmallere İlişkin 20 Saptama

Üretim zorlaması	Maliyetleri düşürme	Maliyetleri düşürme + Üretim zorlaması
Sensörlerden gelen bilgiler kazanın olacağını önceden bildirmesine rağmen çalışmalar durdurulmadı.	Havalandırma şekli ve yöntemi yangın tehlikesi olan bir maden için uygun değildi.	Yeterli sayıda gaz ve sıcaklık sensörü yoktu.
Olay sırasında kaçışı sağlamak için planlanan bir galeri iş güvenliği göz ardı edilerek ve kömür rezervi düşünülerek iptal edildi.	Üretim için katından fazlasına çıkarılmış, çalışan sayısının artırılmış olmasına rağmen, havalandırma sisteminin aynen korunmuş olması iş sağlığı ve güvenliği yönünden büyük bir ihmal.	Haberleşme sistemi yeraltına uygun değildi merkezi alarm sisteminin olmaması da tahliyeyi geciktirdi.
Tehlike sınırları aşılmış olmasına rağmen tehlikeli gaz değerleri için Teknik Nezaretçi defterinde herhangi bir ibareye rastlanmamaktadır.	Yardımcı tahkimat malzemesi ahşap kaplamalar, PVC boruları ve bantlar yangına karşı dayanıklı değildi bant motorlarından bazıları ve elektrik kablolarının bağlantı ve uç eklenmesi alev sızdırmaz özellikte değildi.	Olası ocak yangınına karşı kapsamlı bir risk değerlendirme yapılmadı.
Uygulanan üretim yöntemi göçük derininde çok fazla yanmaya elverişli kömür bırakmaya meyilli olması nedeniyle, yangına elverişli kömür ocakları için uygun değildi.	CO maskelerinin kontrolleri düzenli olarak yapılmadı.	Madencilere işe başlamadan önce 32 saatlik meslek eğitimi ve 16 saatlik iş sağlığı ve güvenliği eğitimi tam olarak verilmedi.
	Bazı bölümlerde tek bir bacadan üretim yapılması nedeniyle tehlikeli olduğu için kullanımı sakıncalı olan Kara Tumba yöntemi ile üretim yapıldı.	Yeterli bilgi ve deneyim olmayan iş güvenliği uzmanlarına görev verildi.
	Aspiratör ve vantilatörler havayı ters yöne çevirebilecek özellikte değil, olayın başlamasından sonra akış yönünün ters çevrilmesi ile ocığa gönderilen hava miktarında önemli bir azalma oldu.	İş yerinde tahliye amaçlı bir planlama yapılmadı.
	İşletmenin elektrik sistemi madenin çalıştırılması için güvenli değildi.	TKİ tarafından önce Park Enerji A.Ş.'ye, ardından Soma Kömür İşletmeleri A.Ş.'ye 'hizmet alım sözleşmeleri' ile verilen ihale konusu 15 milyon ton kömür için 4857 sayılı İş Kanunu'na göre Hükümet Kanun'un 2. Maddesi "İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez." diyor. Ancak TKİ teknolojik yetkililerle sahip olduğu asıl iş olan yeraltı işletmeciliği ile kömür çıkartılması için alt yüklenicilere devretmiş.
	Maden ocagında kullanılan gaz sensörlerinin kalibrasyonları yapılmamış.	Üretim zorlaması, beraberinde alınması gereken tedbirlerin alınmamasına ve tehlikeli çalışma koşullarının oluşmasına yol açtı.

Kaynak: Bilirkişi Raporu, Akhisar C. Başsavcılığı Soruşturma No: 2014/8340.

SONUÇ

Bu rapor, Soma maden faciasına doğal bir felaket olarak yaklaşan anlayışa karşı, olayı bir toplumsal facia olarak değerlendirmeyi esas alacak farklı bir anlayışa temel oluşturmayı amaçlamıştır. Türkiye sanayinin dünya üretim ve ticaretinden daha fazla pay kapması, rekabet edebilmesi, yani daha az maliyetle daha hızlı ve daha çok üretimle mümkündür. Üretim süreçlerinin parçalanması ve her parçasının en az maliyetli olacak şekilde yeniden birleştirilmesi bu gereksinimin bir ürünüdür. Üretimin parçalara ayrılması ve farklı bölge/mekanlarda üretilmesi taşımacılık ve iletişim gibi işlerin hızlanmasına bağlı iken, bu hızın artması enerji sektörünü daha önemli hale getirmiştir. Daha fazla enerji ihtiyacı, kömür madenciliği sektörünün daha yaygın ve daha hızlı olarak üretim yapmasını sağlayan temel motivasyondur. Elbette hızlı üretim artışının karşısında maliyetleri düşük tutmak önemli olmaktadır. Maliyet kalemleri içinde düşürülebilecek önemli bir unsur emek maliyetleridir. Soma, tüm bu dinamiklerin bir yangın ile parlayan, yaşayan bir sembolü haline gelmiştir adeta. Soma maden faciasını sosyal bir facia olarak değerlendirdiğimizde, faciaya neden olan ilişkiler ve süreçler aşağıda özetlenmektedir:

- 1- Soma faciasının ardındaki en önemli neden 2000'li yıllarda ivme kazanan özelleştirme, metalaşma ve piyasalaştırma süreçleridir.
- 2- Soma faciasına neden olan bir başka önemli etken, madenlerdeki ölümcül düzeyde güvencesiz çalışma koşullarına razı olacak kadar yoksullaşmayı getiren mülksüzleşme ve işçileşmedir.
- 3- Soma maden faciası madenlerdeki emek rejimi çerçevesinde açıklanabilir. Soma'daki faciayı ortaya çıkaran iş örgütlenmesi ve üretim süreci, üç boyutun (iktisadi, siyasi ve ideolojik) bir arada etkisiyle oluşan bir emek rejimi içerisinde gerçekleşmiştir.
- 4- Soma faciasını hazırlayan üretim zorlaması, çalışma saatleri ve koşulları ile yönetim zihniyeti, var olan emek rejiminin yaşamsal baskı unsurlarıdır. Üretim zorlamasının, TKİ'den başlayacak şekilde, firmaya, firma yönetiminden, vardiya amirlerine ve mühendislere, dayıbaşılardan işçiye kadar uzanan bir silsile halinde, yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir temelde olduğu ve bu üretim baskının yeni risk faktörleri açığa çıkarmasının yanı sıra halihazırda çok tehlikeli ve yüksek risk taşıyan

bir faaliyet olan kömür çıkarma işini, daha da riskli kıldığı görülmektedir. Madendeki üretim zorlaması, kar hırsı ve rekabetle ilgili olduğu kadar siyasi ihtiyaç ve ilişkiler ile de bağlantılıdır.

- 5- Soma maden faciasında işçi sağlığı ve iş güvenliğini ihmal eden TKİ, şirket ve dayıbaşıllıktan oluşan bir üçlü oluşum söz konusudur. Bu kapsamda, kâr odaklı, aşırı kapasite kullanımlarına dayalı, ucuz kömür üretimini hedefleyen, yüksek risk taşıyan, kurlsız, mühendislik bilim ve tekniğinden azade, ilkel iş aracılığı ve üretim yöntemleri ile gerçekleştirilen üretim ortamında işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri de geri plana itilmiştir. Madende hizmet alım yoluyla üretim ve satış politikasından, iş aracılık faaliyetine, üretimin düzenlenişinden koruyucu alet ve önlemlere kadar sağlıksız ve riskli bir ortamın oluştuğu gözlemlenmektedir. Kazaya neden olan etmenler yapısal ve teknik düzeyde birbiriyle içiçe geçmiş ve birbirini besleyen bir görünüm sergilemektedir. Bu haliyle, esas itibarıyla alım garantili üretim, dayıbaşıllık ve üretim zorlaması biçiminde açığa çıkan üretim ve çalıştırma stratejisi, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından en büyük risk unsuru olarak belirlemektedir. Maliyetleri alabildiğine düşürmeyi hedeflemiş olan bu üretim ve çalıştırma stratejisi, risklerin öngörülüp, en son teknoloji ile gerekli işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemlerinin alınması sorumluluk ve gerekliliğini bir kenara bırakmıştır. Bilirkişi Raporu'nda da dikkat çekilen bu noktanın aynı zamanda, idarenin bilgisi ve hatta teşviki altında yapıldığı da kaydedilmiştir.
- 6- Soma maden faciasında bir başka oluşum ise hükümet, şirket ve sendika ilişkileri olarak ortaya çıkmaktadır. Şirket yönetimi hükümet ile yandaşlık, sendikayla ise hükümetle ilişkisi içinde yerel emek piyasasını ve iş ilişkilerini belirleyen bir niteliğe sahiptir. Bu oluşum sürecinde, kurlsız, her türlü denetimden arındırılmış bir üretim ortamında işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri sistematik olarak ihmal edilmiştir.

Sonuç olarak, TSBD çalışma grubunun Soma Faciası Raporu iki yılın ardından sosyal facia koşullarında yaşamını yitirenlerin ailelerinin, sert yaşam ve çalışma koşulları altında yaşamı üretenlerin ve kamu vicdanının adalet talebi ve beklentisi için savunulması gereken bilimsel ve hukuksal hattı ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu ülkenin sosyal bilimcileri olarak toplumsal sorumluluğumuz gereğince bir kez daha belirtiyoruz ki, Soma faciasının ardındaki gerçek, toplumsal güç ilişkilerine feda edilmemelidir.

